

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА РОБОТА

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ
ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Назва теми

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність – 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 19011

Номер ІНП

Виконала: здобувач 4 курсу, група ППЗ-19-1 В. Гарбар Вероніка ГАРБАР

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник кандидат психологічних наук, доцент Алла Руденок Алла РУДЕНОК

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Г. Комар Таїсія КОМАР

10 серпня 2024 р.

Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень Перший (бакалаврський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

Таїсія КОМАР

дiплиц

протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ДИПЛОМНУ РОБОТУ

Вероніки ГАРБАР

Ім'я, ПРИЗВИЩЕ здобувача

Тема кваліфікаційної дипломної роботи: «Дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку»

Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Алла РУДЕНОК, кандидат педагогічних наук, доцент

Затверджено наказом ректора університету від 15 лютого 2024 р. № 8

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 10 червня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: анкета для батьків, методика "Кінетичний малюнок сім'ї", методика "Батьківське ставлення", експрес методики на визначення рівня пізнавального розвитку дітей дошкільного віку.

4. Зміст кваліфікаційної дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичне обґрунтування проблеми дитячо-батьківських стосунків як чинника розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку, теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях, особливості розвитку пізнавальної сфери у дошкільному віці, вплив типів дитячо-батьківських відносин на розвиток дітей дошкільного віку, висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне дослідження дитячо-батьківських стосунків як чинника розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку, вибір методів та інструментів дослідження, аналіз результатів дослідження, програма корекції дитячо-батьківських відносин та пізнавальних процесів дітей старшого дошкільного віку, висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)

11 рисунків, 2 таблиці.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної дипломної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01.10. 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико- методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01.12. 2023 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.02. 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.03. 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.04. 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01.05. 2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.06. 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної дипломної роботи.	<u>23</u> травня 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної дипломної роботи (відповідно графіку)	<u>19</u> червня 2024 р.	виконано

Здобувач В. ГАР Вероніка ГАРБАР
Ім'я, прізвище

Керівник роботи Алла Руденко Алла РУДЕНОК

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної дипломної роботи «Дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку»

Здобувач Вероніка ГАРБАР
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Алла РУДЕНОК
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна дипломна робота включає 71 сторінку, 11 рисунків, 2 таблиці, перелік джерел посилання складає 37 найменувань.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, пізнавальні процеси, дошкільний вік, взаємодія батьків та дітей, комунікація в родині, виховання та навчання в сім'ї.

Об'єкт дослідження – розвиток пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

За результатами дослідження здійснено теоретичний аналіз проблеми дитячо-батьківських стосунків як чинника розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку, емпірично досліджено розвиток пізнавальних процесів дітей дошкільного віку в умовах дитячо-батьківських стосунків, розроблено програму корекції дитячо-батьківських стосунків та пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

Одержані результати дослідження та розроблена програма корекції дитячо-батьківських відносин та пізнавальних процесів дітей дошкільного віку можуть використовуватися в роботі психолога, вихователя.

Дипломник В. Гарбар Вероніка ГАРБАР
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної дипломної роботи до захисту 20
серпень 20__р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	9
1.1 Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях	9
1.2 Особливості розвитку пізнавальної сфери у дошкільному віці	17
1.3 Вплив типів дитячо-батьківських відносин на розвиток дітей дошкільного віку.....	25
Висновки до розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	32
2.1 Вибір методів та інструментів дослідження	32
2.2 Аналіз результатів дослідження	37
2.3 Програма корекції дитячо-батьківських відносин та пізнавальних процесів дітей старшого дошкільного віку.....	53
Висновки до розділу.....	62
ВИСНОВКИ.....	64
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	66

ВСТУП

Сучасні трансформації сімейного життя та розмаїття соціокультурних впливів ставлять перед науковцями та практиками завдання розглядати сімейні взаємини як ключовий фактор у формуванні психічних особливостей дітей дошкільного віку. Важливо розуміти, що дитина в період дошкільного віку переживає найінтенсивніший етап психічного та когнітивного розвитку. Дитячо-батьківські відносини у цьому контексті можуть відігравати ключову роль у формуванні пізнавальних процесів та особистісних особливостей малюка. Розуміння, як саме дитячо-батьківські відносини впливають на пізнавальний розвиток дітей, стає критично важливим для адаптації сучасних сімей до нових реалій.

Актуальність даного дослідження полягає у тому, що в сучасному науковому та соціокультурному контексті обґрунтування ролі дитячо-батьківських відносин у пізнавальному розвитку дитини є надзвичайно важливим завданням. Розкриття цього взаємозв'язку дозволить зрозуміти, як саме сімейне середовище впливає на формування мислення, уваги, пам'яті та інших ключових аспектів пізнавального розвитку дітей. Зростання обізнаності щодо впливу дитячо-батьківських відносин на пізнавальні здібності формує новий підхід до сімейної та освітньої політики, що сприяє створенню здорового середовища для розвитку дітей.

У сфері дослідження впливу дитячо-батьківських відносин на пізнавальні процеси дітей дошкільного віку існує декілька суперечностей та нерозбіжностей, які варто враховувати при вивченні даного питання. Різноманітність родинних структур і стилів виховання може робити складним узагальнення результатів. Що працює для одного типу сім'ї, може не бути ефективним для іншого. Важливо враховувати, що пізнавальний розвиток дитини визначається не лише дитячо-батьківськими відносинами, але й іншими факторами, такими як шкільне навчання, соціальне оточення,

генетичні аспекти та інші. Водночас, різні етапи розвитку можуть вимагати різних підходів. Важливо розглядати, які аспекти дитини-дошкільника можуть мати більший вплив на пізнавальні процеси порівняно з пізнішими етапами її розвитку. Також варто враховувати вплив культурних і соціальних чинників, які є важливими у забезпеченні загальності результатів на різних групах дітей та сімей.

Актуальність і недостатня розробленість окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження – розвиток пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку як чинника дитячо-батьківських стосунків та розробка програми корекції дитячо-батьківських стосунків та пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

У зв'язку з метою, об'єктом і предметом дослідження нами були поставлені наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми дитячо-батьківських стосунків як чинника розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.
2. Емпірично дослідити розвиток пізнавальних процесів дітей дошкільного віку в умовах дитячо-батьківських стосунків.
3. Розробити програму корекції дитячо-батьківських стосунків та пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: дослідження особливостей розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку сприятиме розробці програми корекції дитячо-батьківських стосунків та пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження, були обрані такі **методи дослідження:**

- теоретичні: теоретичний аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження;
- емпіричні: анкета для батьків, методика "Кінетичний малюнок сім'ї", методика "Батьківське ставлення", експрес методики на визначення рівня пізнавального розвитку дітей дошкільного віку.

Практичне значення роботи: результати дослідження та розроблена програма корекції дитячо-батьківських відносин та пізнавальних процесів дітей дошкільного віку можуть використовуватися в роботі психолога, вихователя, водночас сприяти покращенню взаємин між батьками та дітьми, забезпечити кращі умови для розвитку та навчання дітей, а також допомогти у запобіганні можливих проблем у їхньому розвитку.

Експериментальна база дослідження: заклад дошкільної освіти №30, м. Хмельницький.

Апробація результатів дослідження: Основні теоретичні та практичні положення дослідження були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців», 18 квітня 2024 року. м. Хмельницький.

Структура роботи: кваліфікаційна дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (37 найменувань). Загальний обсяг кваліфікаційної дипломної роботи складає 70 сторінок тексту, а основна частина – 68 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях

Дитячо-батьківські стосунки є найважливішою складовою відносин у сімейній системі і можуть бути розглянуті як безперервні, тривалі та визначені віковими особливостями як дитини, так і батька.

Дослідження характеристик підсистеми "дитина-батьки", таких як любов і прийняття, послідовності, авторитетність, форми контролю та інші, проведено Д. Боулбі, Е. Schaefer і іншими вченими. Стосовно стилів та моделей взаємодії у цій сфері праці Л. Беньяміна, А.В. Петровського, В.М. Дружиніна та інших науковців. Психолого-педагогічний аналіз вказує на те, що батьківське ставлення, стиль виховання та взаємодія з дитиною визначають особливості її розвитку, формування особистості та рис характеру. Різні автори, такі як Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Т.В. Говорун, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко та інші, розглядають аспекти усвідомлення образу Я та ставлення до себе. Дослідження також вказують на важливість відчуття безпеки, власної цінності та компетентності, що розглядаються Г.Г. Філіпчук та інші дослідники.

Дитячо-батьківські взаємини є особливими міжособистісними відносинами, які вирізняються значущістю для дитини і батьків, емоційною насиченістю, віковою динамікою, взаємовідносинами між полюсами, а також

відповідальністю і потребою доглядати за дитиною. Ці взаємини впливають на психічний розвиток та соціалізацію дитини.

У сучасних наукових дослідженнях дитячо-батьківські взаємини розглядаються через класифікації проблемних типів сімей (Н. Аккерман, С. Мінухін, А.С. Співаковська), характеристики патологічних сімейних ролей (Х.Е. Ріхтер, Е.Г. Ейдеміллер) і впливу батьківського ставлення на розвиток дитини (А. Адлер, Д. Боулбі, Ю.Б. Гіппенрейтер, В. Сатир, З. Фрейд). Різні типології сімейного виховання (В.І. Гарбузов, О.І. Захаров, А.С. Лічко) також розглядаються як способи аналізу дитячо-батьківських взаємин. Дослідники розглядають зміни у ставленні до дитини у розвитку суспільства (В.М. Дружинін), виокремлюють базові характеристики цих взаємин (Д. Боулбі, Д. Вінікот, М. Мід, К. Роджерс, В. Сатир, Е. Фромм). Вивчення сприйняття батьків дитиною також є предметом досліджень.

Багато досліджень, що вивчають дитячо-батьківські стосунки, розглядають вплив батьківської поведінки на поведінку та формування особистості дитини. Уже в 1899 році Оппенгейм вказував, що надмірна любов і увага можуть призвести до патологічного самоспостереження та іпохондрії у дитини. Видатні педагоги і медики, такі як І. Балінській, П. Лесгафт, В. Бехтерев, дійшли подібних висновків. А. Адлер відзначав, що надмірно дозволяюча та надтурботлива поведінка батьків безпосередньо пов'язана з виникненням неврозів у дітей [1]. Д. Леві, використовуючи клінічний аналіз випадків, показав, що материнська надмірно дбайлива поведінка може перетворитися на низьку толерантність до фрустрації, що веде до аномалій у відчуттях та емоціях [2]. У педагогіці А.С. Макаренко вніс свій внесок, систематизуючи уявлення про батьківські позиції, які він назвав "батьківським авторитетом" і виділив різні типи помилкового (авторитет придушення, віддалення, педантизму, резонансу, підкупу) та істинного батьківського авторитету (авторитет любові, доброти, пошани) [3].

Л. Беньямін розробила модель взаємодії в діаді "батьки – дитина", що дозволяє аналізувати поведінку обох сторін. У своєму дослідженні вона досліджує взаємозв'язок між самосвідомістю дитини (як формою саморегуляції) та ставленням батьків до дитини. Цей зв'язок розкривається через інтроекцію, що означає перенесення батьківського ставлення та методів управління поведінкою дитини всередину. Наприклад, постійна критика дитини може впливати на самосвідомість, спонукаючи до тенденції до самозвинувачення, а домінування батьків може вести до розвитку тенденції самостійного керівництва та жорсткого самокерівництва [4].

За висновками досліджень Є. Захарової та Г. Бурменської, щодо емоційної взаємодії в контексті дитячо-материнських відносин, ключовими та характерними аспектами, визначеними внаслідок багаторічних наукових досліджень, є такі категорії, як сімейний клімат, батьківська позиція, стиль виховання в сім'ї, батьківські установки та емоційно-ціннісне сприйняття батьків. При цьому А. Спиваковська визначає батьківські установки як систему або сукупність емоційного ставлення батьків до дитини, їхнє сприйняття дитини та способи взаємодії з нею. Наприклад, "прийняття і любов" створюють в дитині відчуття безпеки і сприяють нормальному розвитку особистості, тоді як "явне відкидання" може призводити до агресивності та емоційного недорозвинення. Дитячо-батьківські стосунки розглядаються як ключовий фактор психічного розвитку та соціалізації дитини. Вони можуть бути характеризовані параметрами, такими як характер емоційного зв'язку, мотиви виховання та батьківства, ступінь залученості батька та дитини, задоволення потреб дитини, стиль спілкування і взаємодії, спосіб вирішення проблемних ситуацій, соціальний контроль та стійкість сімейного виховання. Апарат дитячо-батьківських стосунків включає різноманітні аспекти, такі як батьківські установки, відповідні типи поведінки, батьківські позиції, різні типи батьківських стосунків, взаємовідносини між матір'ю та дитиною, різні типи позитивного та

помилкового батьківського авторитету, стилі виховання дітей, а також параметри виховного процесу, сімейні ролі дитини та способи спілкування, які пропонуються дорослими як у сім'ї, так і в школі. За словами В.С. Мухіної, "в реальному житті все ще складніше, ніж у будь-якій класифікації", тому сучасні батьки повинні свідомо шукати найбільш ефективний стиль індивідуального виховання дитини в сім'ї.

Вчені, такі як Б.Г. Ананьєв та В.Н. Мясищев, визначають дитячо-батьківські стосунки як відносини, що мають емоційний та оціночний психологічний зв'язок дитини зі своїми батьками. Ці відносини виявляються через переживання, дії та реакції, пов'язані з віково-психологічними особливостями дітей, культурними моделями поведінки і власною життєвою позицією. Вони визначаються особливостями сприйняття дитиною своїх батьків і способом спілкування з ними.

А. Спиваковська визначає "дитячо-батьківське ставлення" як реальну спрямованість, що описує широкий фон відносин, що базуються на свідомій або несвідомій оцінці дитини. Ця оцінка виявляється у способах та формах взаємодії з дітьми і дозволяє вивчати структуру взаємодій та те, як різноманітні мотиви структури особистості батьків виявляються в конкретних формах поведінки та взаєморозуміння з дітьми.

А. Варга та В. Столина приймають подібну позицію визначення дитячо-батьківських стосунків, розглядаючи їх як систему різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів у взаємодії з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру особистості дитини та її вчинків.

На думку О. Карабанової, дитячо-батьківські стосунки представляють собою систему міжособистісних установок, орієнтацій і очікувань у вертикальному напрямку вздовж вікових сходів: від низу до верху (діада «дитина–батьки») і зверху до низу (діада «батьки–дитина»). Ці взаємодії

визначаються спільною діяльністю та спілкуванням між членами сімейної групи.

Важливо підкреслити, що дитячо-батьківські стосунки є найважливішою підсистемою відносин у сім'ї як цілісній системі і розглядаються як безперервні, тривалі та опосередковані віковими особливостями дитини та відносинами з батьками [22].

Образ батька та дитини в дитячо-батьківських стосунках відіграє ключову роль у визначенні орієнтацій та узгодженості в системі відносин. Ця роль спрямована на досягнення співробітництва та гармонії у вирішенні спільних завдань і забезпечення необхідних умов для гармонійного розвитку дитини.

Розглянемо ближче основні аспекти, що характеризують сферу взаємин між батьками та дітьми, зокрема стилі виховання батьків та їх ставлення. Це важливо для розуміння умов, які впливають на формування особистості дитини та розвиток її ідентичності [6,17,29].

Стиль сімейного виховання визначається емоційним ставленням батьків до своєї дитини, взаєминами всередині сім'ї, рівнем психологічної взаємодії між батьками та дітьми та спрямованістю виховного впливу. Це комплексний підхід до виховання, який включає у себе розуміння цілей та завдань виховання, цілеспрямоване використання методів і прийомів, а також усвідомлення границь того, що можна або не можна допускати у відношенні до дитини. Іншими словами, стиль батьківського виховання представляє собою систему методів та впливів, яка базується на поєднанні індивідуальних факторів, таких як особистісні якості, очікування та уявлення.

В області психологічних досліджень визначаються різноманітні параметри взаємодії між батьками та дитиною. До таких параметрів відносять автономію – контроль (згідно з Е. Шефером, Є. Маккобі тощо), відторгнення – прийняття (за концепцією О. Захарова, А. Варги), вимогливість (визначено Є. Маккобі), ступінь емоційної близькості та

прихильності (враховуючи джерела, такі як Дж. Боулбі тощо), суворість (згідно з Є. Маккобі), послідовність – непослідовність (за концепцією О. Захарова тощо), рівень протекції, повнота задоволення потреб дитини, рівень вимог до неї, ступінь нестійкості стилю (за Е. Ейдемільером, А. Лічко та іншими). Взаємозв'язок цих параметрів формує різні стилі батьківського виховання.

Отже, у психологічних дослідженнях виявлено значне розмаїття підходів до розгляду стилів сімейного виховання, і вони поділяються на різні типи (включаючи роботи Е. Арутюнянц, В. Гарбузова, Е. Ейдемільера, А. Лічко, Е. Шефера та ін.). При цьому крос-культурні дослідження вказують на загальність підходів до виховання дітей у різних культурах і виділяють чотири основних стилів виховання, які відрізняються за рівнем виховання і любові, контролю над поведінкою дітей та їх вибором: авторитетний, авторитарний, ліберальний, невключений [6].

Ще однією сферою у дитячо-батьківських взаємин є погляди батьків та пов'язані з цим концепції, також відомі як батьківські ставлення або позиції (згідно з А. Варгою, О. Карабановою, Е. Ейдемільером та іншими). Під батьківськими ставленнями розуміється комплекс різноманітних емоцій щодо дитини, стереотипів поведінки, які використовуються в їхньому спілкуванні з нею, а також особливостей у сприйнятті та розумінні характеру та властивостей дитини, її дій (відповідно до А. Варги та В. Століна). Під батьківськими настановленнями мають на увазі вподобання та відповідну поведінку, які визначають відношення до всіх дітей загалом.

Різні психологи [5,28,31] визначають ключові риси гармонійних дитячо-батьківських відносин:

Забезпечення базових потреб дитини в рамках цих відносин, таких як потреба в безпеці та емоційній близькості з іншими людьми. Це включає задоволення потреб, що виникають у процесі взаємодії дитини з батьками, таких як прийняття та визнання індивідуальності дитини, а також збереження

своєї автономної реальності. Рівень усвідомлення батьками індивідуальних особливостей дитини, включаючи їх психофізіологічну, психологічну та соціально-психологічну природу. Свідома і відповідальна організація батьками конструктивного стилю взаємодії, який відповідає індивідуальним особливостям розвитку дитини.

Усі ці якісні риси та умови взаємодії між батьками та дитиною визначають сутність дитячо-батьківських стосунків. Основною характеристикою успішних відносин є емоційна підтримка. Однією з важливих аспектів є класифікація батьківських відносин, яку запропонували А.Я. Варга та В.В. Століна під час довготривалої консультативної роботи, де описані узагальнені типи батьківського ставлення:

- Прийняття–відкидання: відображає емоційне ставлення до дитини.
- Кооперація: відображає соціально бажаний результат.
- Симбіоз: відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні.
- Авторитарна гіперсоціалізація: відображає форму та напрям контролю за поведінкою дитини.
- Маленький невдаха: відображає особливості сприйняття та розуміння дитини батьком.

М. Арутюнян проводила дослідження, присвячені психологічним типам сімей. Вона розглядала комунікацію, яка може бути орієнтована від батьків до дитини або переважно від дитини до батьків. За її концепцією існують три основних типи сімей: традиційна, детоцентрична та подружня (демократична). У цих сім'ях розподіл влади та спрямування внутрішньо-родинної комунікації визначаються типами відносин. Психіатр А.Е. Личко розробив докладну схему аналізу сімей, яка включає два основні функціональні типи: гармонійну сім'ю та дисгармонійну сім'ю. Він вважає, що всі сім'ї, що виникають і будуть виникати, є аномальними за своєю природою [9,21].

Проводячи аналіз різних визначень батьківських відносин, можна виявити основну дихотомію, або поляризацію, цих відносин. Зазвичай акцент робиться на зовнішніх результатах і фактах, замість обговорення причин і переживань. З одного боку, це включає в себе любов до дитини, радість і задоволення від взаємодії, бажання захищати і піклуватися, беззастережне прийняття та увагу, цілісне ставлення. З іншого боку, це охоплює вимогливість і контроль, які характеризують підхід батьків до виховання дитини.

Різні вчені за кордоном виділяють різні фактори, які впливають на переважання конкретного типу цілісного ставлення до дитини. Варто зауважити, що тип ставлення до дитини формується не лише внаслідок впливу батьків, а й є результатом взаємодії цілісного ставлення самої дитини. При цьому будь-яка типологія батьківських відносин визначається стилем сімейного виховання, що характеризує систему взаємовідносин між особами в сім'ї.

Багато вчених вважають, що спосіб комунікації, що притаманний їхньому власному дитинству, передається дітям і формується за сімейними традиціями. Матері реплікують свій підхід до виховання, який був характерний для їхнього власного дитинства, і часто повторюють певний тип батьківських відносин, які були характерні для їхніх власних матерів.

У певному розумінні, стиль спілкування, що виник у їхньому власному дитинстві, резюмується на основі результатів експериментальних досліджень та емпіричних спостережень [25].

Ряд науковців стверджують, що характер взаємин між батьками та дітьми залежить від ряду факторів, які впливають на це:

– Особливості особистості батька, такі як екстравертність-інтровертність, впевненість-невпевненість, тривожність та інші, а також вплив, який мав їхній підхід до дитини у дитинстві, такий як емоційне

включення або відкидання дитини, адекватне або неадекватне відображення ситуації тощо;

- Особливості особистості самої дитини, такі як тривожність, невпевненість, комунікативні труднощі та інші;
- Рівень психолого-педагогічної компетентності та освіти батьків;
- Використані батьками та іншими дорослими методи виховного впливу;
- Задоволення актуальних потреб дитини та ступінь їхнього врахування в сім'ї тощо.

Отже, аналіз наукових досліджень у галузі психології та педагогіки вказує на те, що в область дитячо-батьківських взаємин можна включити різні явища, такі як ставлення батьків, методи виховання, способи взаємодії батьків з дитиною, які мають суттєвий вплив на розвиток дитини та формування її особистості, зокрема її ідентичності. Взаємини між батьками та дітьми можна аналізувати за різними показниками, такими як зацікавленість, рівень близькості чи віддаленості, стиль виховання, загальні показники включеності та превалювання тощо, що дозволяє на емпіричному рівні досліджувати особливості цих взаємин.

1.2 Особливості розвитку пізнавальної сфери у дошкільному віці

Основні аспекти розвитку пізнавальної сфери у дошкільному віці включають роботу над когнітивним, емоційним і соціальним розвитком дітей в ранньому віці. Вчені вивчають взаємозв'язки між різними етапами розвитку, виявляють ключові чинники, що впливають на пізнавальний процес, і розробляють теорії, спрямовані на покращення розуміння та підтримку пізнавального розвитку дітей у дошкільний період. Зокрема, такі вчені, як Жан Піаже, Лев Виготський, Ерік Еріксон, Мері Айнсворт, Джин Піджет, Деніел Гоулмен, і інші, внесли величезний внесок у цю область,

розробляючи теорії та концепції, які визначають розвиток дитини в пізнавальному плані.

Для вивчення питання пізнавального розвитку дітей дошкільного віку та розгляду ключового терміну "пізнавальний розвиток" важливо розглянути визначення терміну "розвиток". У філософії це поняття означає якісні зміни в об'єктах, появу нових форм буття, інновацій та нововведень, пов'язаних з перетворенням їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Розвиток передбачає зміни, зберігання якості об'єктів, що розвиваються.

В психології термін "розвиток" вказує на процес кількісних і якісних змін в психіці дитини протягом її життя, включаючи засвоєння суспільно-історичного досвіду. Однак це визначення більше підходить для трактування поняття "психічного розвитку". З цього приводу можна звернутися до поглядів Р. Немова, який трактує "розвиток" як прогресивну зміну, пов'язану з поліпшенням та здобуттям нових позитивних якостей і властивостей.

В психології "розвиток" означає нарощування фізіологічних, психологічних і соціальних новоутворень через освоєння внутрішнього і зовнішнього потенціалу людини. Це призводить до перетворення розвитку в саморозвиток та самобудування особистості.

До складових пізнавальної сфери вчені відносять багато важливих процесів (сприйняття, відчуття, мислення, уяву, увагу, пам'ять), які сприяють гармонійному розвитку дитини в цілому. Вивчення та встановлення факторів пізнавального розвитку дитини, на думку вчених-психологів, є найважливішою передумовою вдосконалення системи виховання та навчання і в сім'ї, і в дитячих установах, і в суспільстві загалом. Цією проблемою займалися: Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, Д.Б. Ельконін, А.М. Леонт'єв, С.Л. Рубенштейн, П.Я. Гальперін та ін . [2,16].

Питанню пізнавального розвитку дошкільнят присвятили свої дослідження видатні вчені, такі як Л. Виготський, В. Давидов, Н. Лейтес,

О. Леонтьєв, В. М'ясищев, Ж. Піаже, М. Поддяков, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та інші.

Особливу увагу присвятив цьому питанню швейцарський психолог Жан Піаже (1896-1980). Згідно із його поглядами, пізнавальний розвиток – це процес, який полягає в усвідомленні дитиною оточуючого світу. Він вважав, що набуття знань є еволюційно обумовленим процесом, спрямованим на адаптацію людини, особливо дитини.

Згідно з Жаном Піаже, діти створюють власні теорії щодо організації світу, враховуючи особистий досвід. Це виявляється в тому, що діти розробляють власні концепції, які охоплюють їхні знання про різні аспекти людей, природи, властивостей предметів та інші аспекти.

Дослідження Л. Виготського також є важливим для нашого розуміння пізнавального розвитку. Він розглядав розвиток як участь, де діти, які є учнями, просуваються вперед у співпраці з досвідченими партнерами. Зони найближчого розвитку, організація навчання та використання мови для себе є трьома основними внесками Виготського в теорію пізнавального розвитку дитини. Він вважав, що пізнання спочатку формується в соціальному контексті і тільки потім переходить під контроль дитини.

Сприймаючи, дитина пізнає переважно зовнішні властивості предметів: величину, форму, колір тощо. Мислення – це засіб пізнання внутрішніх, істотних властивостей предметів, різноманітних зв'язків з-поміж них (причинних, тимчасових тощо.). Ці різні між собою процеси одночасно пов'язані між собою. Спочатку розвивається сприйняття, воно стає основою у розвитку мислення, а мислення своєю чергою, позитивно впливає в розвитку сприйняття. Тому для розумового розвитку малюків необхідно піклуватися про розвиток їхнього сприйняття та мислення. Спочатку сприйняття в дітей віком має активно-дієвий характер, потім поступово перетворюється на самостійний процес і його основі розвивається здатність до спостереженню [13].

Від маніпуляцій із предметом діти переходять до ознайомлення з ним на основі дотику та зору. Зорове сприйняття, вбираючи у собі досвід інших видів пізнавальної діяльності, стає у дошкільному віці однією з основних засобів безпосереднього пізнання предметів і явищ. У розвитку сприйняття дошкільнят провідне значення має мова. Називаючи предмети (або їх ознаки) дитина відрізняє їх один від одного, усвідомлює дітей, реальні відносини міжпредметами. У той самий час розвивається мова дітей, що стає основою формування складної форми мислення - словесно-логічної. Думати - значить вміти користуватися знаннями, щоразу вибираючи зі свого досвіду ті, які потрібні у цій ситуації.

Пам'ять дитини, як та інші психічні процеси, формується та розвивається у процесі діяльності. Пам'ять дошкільника має переважно мимовільний характер, за сприятливих умов успішно розвиваються довільні процеси пам'яті. Дуже важливу роль у всій психічній діяльності малюків, як відомо, відіграє увага. Саме високим ступенем розвитку уваги, його стійкістю, зосередженістю, довільністю зумовлена будь-яка успішна діяльність дитини [34]. Розвиток, формування уваги є найважливішою умовою продуктивності та виступає в єдності з пізнавальними психічними процесами та емоційно-вольовою сферою дитини.

Увага дошкільнят відрізняється від такого у дорослих наступними параметрами:

1) нетривала зосередженість, схильність до значних коливань. Протягом короткого часу діти неодноразово переходять від одного виду діяльності до іншого, кілька разів змінюють свій задум;

2) податливість до зовнішніх впливів. Навіть незначний сторонній подразник відволікає увагу дитини від діяльності;

3) залежно від виду занять. 4-річні діти здатні 20 і більше хвилин уважно слухати цікаву казку або мультфільми. Нецікаві або монотонні

заняття привернуть їхню увагу не більше ніж на 5 хвилин, після чого дитина втрачає до них інтерес;

4) неможливість перемикання на свій розсуд з одного об'єкта на інший за відсутності довільного психічного регулювання;

5) залежність від віку дітей. Чим молодші діти, тим менше вони можуть зосередитися на словах дорослого, оскільки їхню увагу більше привертають яскраві, привабливі предмети (слова є в даному випадку супроводом, підписом до картинки). У середньому та старшому дошкільному віці слова дорослого набувають значно важливішого значення для дитини, надовго привертаючи до себе увагу;

б) неможливість одночасно виконувати два чи більше видів діяльності, невеликий обсяг (кілька об'єктів не можуть привернути до себе однаково багато уваги за короткий проміжок часу).

Через свої вікові особливості дитина не може бути уважною до багатьох речей. У конкретних психологічних процесах увагу може виявляти по-різному: дитина прислухається, малює, грає. Зосередженість та спрямованість на об'єктах забезпечує їх чітке відображення.

Будучи пізнавальним процесом, увага сприяє отриманню знань дитини про світ і собі в ньому, зосереджуючись на об'єктах зовнішнього світу та на власне внутрішніх самовідчуттях. Воно не тільки служить ґрунтом для психічної діяльності, а й виконує охоронну функцію, викликаючи своєчасне реагування та підлаштовування психічних станів на зміни у навколишньому середовищі та в собі [17].

Основи уважності як важливого чинника пізнавальної діяльності формуються у ранньому дитинстві. Зароджується увага у перші тижні життя дитини. Згодом він починає зосереджувати свій зір і слух те, що збуджує, насторожує, змушує рефлекторно відповідати цей вплив відповідними рухами. Завдяки увазі відбувається зв'язок організму дитини з довкіллям.

Увага є рефлекторним актом, який пов'язує центральну нервову систему з навколишнім світом, одним із вирішальних факторів, що зумовлюють регуляцію найважливіших психофізичних процесів в організмі дитини. Завдяки йому, всі психічні процеси (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення) стають багатшими, повнішими, досконалішими.

У дошкільному віці всі види та властивості уваги зазнають суттєвих змін, основними з яких є: розширення обсягу; підвищення стійкості; розвиток здатності до перемикання та розподілу; формування довільної уваги. Ці зміни вносять різноманітність у внутрішнє життя дитини, сприяють розширенню її світогляду [29].

Поява в дошкільному дитинстві нових інтересів, участь у нових видах діяльності спонукають дитину зосереджуватися на нових сторонах дійсності. У дошкільника підвищується здатність довго займатися певною справою, предметом: він може годинами грати в гру, що цікавить його, малювати, конструювати.

Виникнення довільної уваги - важливе новоутворення в психіці дитини, що знаходиться поза її особистістю. Основним з них є взаємодія дитини з дорослим, яка повертає до нових видів діяльності, спрямовує та організовує дитячу увагу. Завдяки цьому дитина набуває здатності самостійно керувати своєю увагою.

Допитливість – спрага новизни, інтелектуальної стимуляції, визначається у вітчизняній психології ще як потреба в «розумових враженнях», характерна для кожної здорової дитини (О. Запорожець, Л. Божович та ін.). Адже щирий інтерес до світу – це найкращий спосіб особистісного розвитку. Чим більше дитина бачила, чула і пережила, чим більше вона знає і засвоїла, чим більшою кількістю елементів дійсності вона володіє, тим більш значущою і продуктивною за інших рівних умов буде його діяльність. Розвиток пізнавальної діяльності, у якому проявляється

єдність чуттєвого та раціонального, сприяє формуванню у дітей стійких пізнавальних інтересів [14].

Джерелом, основою пізнавальної активності малюка задає тон та швидкість становлення когнітивних та особистісних структур, творчої діяльності дитини виступає пізнавальна потреба, потреба у придбанні нових знань, є однією з найважливіших потреб, особливо в період становлення психіки, особистості малюка.

Принципова відмінність пізнавальної потреби з інших вітальних потреб, на думку І. Павлова, у цьому, що вона майже будь-коли може бути насичена. Потреба пошуку поступово трансформується у складний конгломерат розумових здібностей і мотиваційних чинників, виступає у ролі психофізіологічної основи творчості.

Пізнавальна потреба виявляючись у дослідницькій, пізнавальній активності малюка пов'язана насамперед зі сферою предметної діяльності, у процесі якої відбувається становлення психічних процесів та якостей особистості, з'являються новоутворення віку. Дитина з власної ініціативи відзначає у предметі нові сторони та специфічні особливості. Протягом усього дошкільного періоду відбуваються зміни, від простих спроб розглянути і відчутти прагнення планомірно і послідовно обстежити, і описати предмет, виділяючи найпомітніші особливості. Розвиток способів «вслуховування», «вглядання» в образний світ мистецтва, в звуки та фарби природного та предметного світу – шлях, яким розвивається творчість дитини [19]. Свідченням цього є висловлювання відомих учених: «Я перевершую людей середнього рівня, - говорив, наприклад, Ч. Дарвін, - тільки здатністю помічати речі, легко проходять повз увагу, а також особливо уважно спостерігати за ними». «Наднормативна активність» (О. Петровський), «інтелектуальна активність», «пізнавальна самостійність» (Д. Богоявленська), як властивість цілісної особистості, є найбільш об'єктивним та цілісним показником чи одиницею аналізу творчої діяльності. За

визначенням Д. Богоявленської, «інтелектуальна активність» - це «інтегральна властивість деякої гіпотетичної системи, основними складовими якої є інтелектуальні (загальні розумові здібності) та насамперед мотиваційні фактори розумової діяльності [35].

О.М. Матюшкін, спираючись на роботи багатьох дослідників (Дж. Берлайн, А. Брушлинський, Є. Голубєва, Є. Ігнат'єв, В. Крутецький, Т. Кудрявцев, Н. Лейтес, Н. Поддьяков, Я. Пономар'єв, В. Теплов та ін.), теж вважає важливим зв'язок творчої діяльності з проявами пізнавальної, дослідницької активності. Яскрава пізнавальна активність дошкільника, що є основою його пізнавальної мотивації та потужним механізмом творчості, що розвиває, на думку А. Матюшкіна, є важливою ознакою дитячої творчості.

Про домінування пізнавальної мотивації свідчать дослідницька, пошукова активність дітей, тобто більш висока чутливість, сензитивність до нових стимулів, нової ситуації, здатність відкривати нове у звичайному. Особливості пізнавальної мотивації дитини проявляються також у високій вибірковості до нового предмета дослідження, у наднормативній активності та інтелектуальній ініціативі, що породжує творчі образи [9].

Вже в дитячому віці та ранньому віці дитина прагне торкатися, досліджувати, вивчати предмети. Пізнавальна предметна дія, спрямована на визначення призначення, функції предмета, їх характеристик, стає самостійною, трансформується у дослідницьку, експериментальну діяльність. Діти виявляють ініціативу, естетичне ставлення, власну пошукову зацікавленість під час освіти, прагнуть привернути увагу до результатів своєї діяльності. Результатом такої роботи є зміна самої дитини, поява нових засобів діяльності, знань та умінь, а значить розвиток, формування всього спектра пізнавальних процесів – одна з найважливіших ланок у педагогічній діяльності вихователів.

Отже, в результаті аналізу доступної літератури ми приходимо до висновку, що концепція "пізнавальний розвиток" є недостатньо

представленою в науковій педагогічній літературі. В зв'язку з цим ми уточнюємо це поняття з позиції педагогічної науки, визначаючи його як еволюційний та цілеспрямований процес розкриття пізнавальних можливостей у дитині. Це виявлення цих можливостей в собі з метою осмислення навколишнього світу та активної участі в ньому, а також перехід від однієї стадії пізнавального розвитку (цікавість, допитливість) до іншої (пізнавальний інтерес, пізнавальна активність). Цей процес здійснюється під безпосередньою участю значущого дорослого в пізнавальній діяльності.

1.3 Вплив типів дитячо-батьківських відносин на розвиток дітей дошкільного віку

На розвиток дітей дошкільного віку впливають різні чинники. Найбільш вагомим серед них є тип дитячо-батьківських стосунків. Ця тема активно досліджується в психології та педагогіці, причому більшість учених приділяють увагу його впливу на психічне здоров'я та рівень сформованості навичок спілкування. Так, В. Петровський та М. Польова дійшли висновку, що «у лояльних батьків діти відкриті, товариські, з адекватною самооцінкою, неконфліктні, відчувають довірливе та дружнє ставлення до батьків. У нелояльних батьків діти ворожі, нетовариські, підвищено конфліктні, закриті в присутності батьків, мають занижену самооцінку» [37, 19]. Інші вчені також пов'язували різні стилі батьківського відношення з рівнем розвитку комунікативних умінь дитини [14].

На думку науковців, розглядаючи переважаючий тип батьківського впливу на дитину, важливо враховувати, що ефективність цього впливу багато в чому залежить від того, хто з членів сім'ї домінує і як він домінує, а також від значущості впливу будь-якого члена сім'ї на дитину, пов'язану з більшою прихильністю. його до цього члена сім'ї [22]. Останнім часом збільшується кількість робіт, пов'язаних із дослідженням впливу дитячо-

батьківських взаємин на розумовий розвиток дошкільнят. Водночас, більшість фахівців стверджують, що саме соціальне середовище і насамперед дорослі, що оточують і виховують дітей, зрештою забезпечують розвиток їхнього інтелекту та пізнавальних здібностей, актуалізацію задатків, уроджених анатомо-фізіологічних особливостей організму [17]. Відомо, що на тип ставлення до дитини впливає і такий фактор, як повна та неповна сім'я. Так, ряд науковців досліджували особливості розвитку пізнавальних процесів у дошкільнят і дійшли висновку, що для дітей із повних сімей характерні: високий рівень розвитку образної та вербальної пам'яті, логічного та абстрактного мислення, креативності мислення; переважають дитячо-батьківські відносини «конфронтація в сім'ї», «задоволеність відносинами з дитиною». Для дітей із неповних сімей характерні: високий рівень розвитку інтелекту, логічного мислення та уваги. Переважають такі види дитячо-батьківських відносин, як «тривожність за дитину» [11]. О. Пороцька важливим параметром дитячо-батьківських відносин, що впливає на розвиток розумових здібностей дітей, вважає спосіб впливу батьків на дітей та їхню позицію щодо процесу розвитку [39]. Практикуючі психологи виявили значно більший вплив на інтелектуальний розвиток дитини системи дитячо-батьківських відносин та атмосфери сім'ї порівняно з її структурою. Виявлено негативний вплив на інтелектуальний розвиток установок на строгість, суворість, прискорення розвитку. Вплив статі батьків на інтелектуальний розвиток дітей виявилось: у провідній ролі стосунків батька у показниках інтелекту дівчаток та виховних установок матерів – у показниках хлопчиків. Виявлено значущість адекватності системи регуляції та контролю, суворості вимог для розвитку дівчаток; відсутність опіки та достатність задоволення потреб – для розвитку хлопчиків. Виявлено значну роль сприйняття дошкільнятами, особливо дівчатками, емоційної атмосфери у сім'ї їхнього інтелектуального розвитку [12].

У ряді робіт було виявлено зв'язок, який розрізняється за показниками емоційної близькості та контролю відносин батьків з інтелектом дітей. Напрямок отриманих зв'язків змінювалося залежно від народження дітей. Чим менше розрізнялося відношення батьків за показниками, пов'язаними з емоційною близькістю, тим вищий виявлявся інтелект молодшого сиблінга і нижче інтелект старшого; Чим меншими були відмінності за шкалами, пов'язаними з контролем, тим нижче виявлявся інтелект молодшого сиблінга і вище – старшого [1]. Аналіз взаємозв'язків між аспектами сприйняття батьківського відношення (як материнського, так і батьківського) та тестовими показниками інтелекту дитини показав, що емоційно відкидає батьківське ставлення матерів та батьків та робить внесок у формування індивідуальних відмінностей у невербальному інтелекті дитини молодшого шкільного віку. Виявлено розбіжності у сприйнятті відносини матерів та батьків – материнське ставлення оцінюється дитиною як найбільш емоційно приймаюче. Під час обговорення результатів наголошується на реципрокному характері відносин між батьками та дитиною, який передбачає активну позицію дитини у формуванні дитячо-батьківських відносин [6]. Відповідно до його концепції самоцінності дошкільного періоду, основний шлях розвитку дитини – це ампліфікація, тобто, збагачення, наповнення дошкільника найбільш значущими йому формами і способами діяльності. Протилежне розуміння розвитку отримало у роботах вченого назву «акселерація». Воно визначається як процес надраннього форсованого навчання маленької дитини, яке не враховує її вікових особливостей. Позиція батьків щодо процесу розвитку може бути активною чи пасивною. Перша, відповідно, передбачає прийняття потреби своєї активної участі у цьому процесі, друга – усунення від цього. Найбільш ефективним у розвитку пізнавальних здібностей є поєднання активної позиції батьків та ампліфікації, тобто. збагачення розвитку дитини всередині можливостей її віку. При пасивному відношенні батьків до розвитку дитини у поєднанні з

прискореним навчанням, без урахування можливостей віку, розвиток здібностей як уповільнюється, а й значно збіднюється [17]. В своїх працях науковці зазначають, що, батьки які займають пасивну позицію незалежно від свого ставлення до розвитку (ампліфікація чи акселерація), значимо відрізняються один від одного за рівнем розвитку пізнавальних здібностей. Розвиток сприйняття, образного та логічного мислення, загальний інтелектуальний показник приблизно рівні та перебувають на середньому рівні або нижче середнього. Розвиток сприйняття, наочно-образного та логічного мислення, а також загальний інтелектуальний показник у дітей, чії батьки активно включені в процес розвитку дитини та розуміють цінність дошкільного віку (тип «ампліфікація»), знаходяться на середньому рівні або вище за середнє.

Результати дітей, батьки яких демонстрували прийняття та кохання, були значно розкидані. Їх розвиток коливається від високого рівня до нижчого за середній. В результаті ці діти опинилися на середньому рівні. Таким чином, важко говорити про конкретний вплив цього показника на окремі компоненти пізнавального розвитку дітей. Проте можна дійти невтїшного висновку у тому, що емоційне відкидання дитини, неприйняття її із боку батьків негативно впливає на розвиток інтелектуальних здібностей дошкільника. Загальний інтелектуальний бал дітей, чії батьки демонстрували емоційне заперечення, виявився нижчим за середній. Отже, можна говорити, що батьки, які емоційно відкидають своїх дітей, не отримують задоволення від спілкування з ними, не люблять їх, негативно впливають на рівень розвитку дитячих пізнавальних здібностей. Загальний рівень розвитку пізнавальних здібностей дітей, батьки яких дотримуються демократичного стилю виховання, трохи перевищував рівень розвитку пізнавальних здібностей дітей, у яких переважає гіперопіка. Іншими словами, стиль контролю над дитиною (надмірна опіка або надання свободи, пояснення своїх вимог або висловлювання їх в імперативній формі) не має

значного впливу на розвиток пізнавальних здібностей дошкільнят. Для розвитку пізнавальних здібностей оптимальне поєднання активної позиції батьків та врахування ними вікових особливостей дитини. Позитивний вплив має поведінка батьків, які беруть активну участь у розвитку дитини, враховують її вікові особливості, використовують значимі для дошкільнього віку види діяльності: гру, малювання, конструювання, літературно-художні заняття. Пасивність батьків негативно позначається на пізнавальному розвитку дітей. Емоційно-особистісні параметри ставлення батьків до дітей, такі як прийняття та любов, є обов'язковими для успішного пізнавального розвитку дитини. Відкидання гальмує розвиток як особистості, так й здібностей. Стилі контролю та керівництва дитиною не відіграють особливої ролі у розвитку пізнавальних здібностей [17].

В своїх працях О. Лаврик зазначає, що вчені одностайні у тому, що стилі, що базуються на жорсткому контролі, силовому тиску та інших формах прямого авторитарного втручання, не дають змогу розвитку здібностей особистості. Якщо розглядати сім'ї, де розвиваються інтелектуально обдаровані діти, та сім'ї, де виховуються діти з творчими здібностями, то можна відзначити відмінності у стилях дитячо-батьківських відносин. У сім'ях у дітей з переважним розвитком інтелекту між дітьми та батьками в ранньому віці встановлюються тісні взаємини, і батьки звертають особливу увагу на пізнавальну успішність. У дітей з високими здібностями до гуманітарних наук, як правило, формуються міцніші емоційні зв'язки з батьками, що підкріплює залежні форми поведінки, ніж у дітей з більшими здібностями в галузі математичних наук та просторової уяви, які є більш вільними у своїх ініціативах. Діти з високими творчими здібностями стосунки з батьками зазвичай є авторитарними і не мають надмірної опіки. Найчастіше батьки таких дітей заохочують їхню безпосередність і впевненість у собі. У сім'ї цінується почуття відповідальності. Всі ці якості є надзвичайно важливими для розвитку творчих здібностей. Дослідники,

однак, відзначають, що в таких сім'ях (на відміну від тих, де у дітей більше розвинені інтелектуальні здібності) часто спостерігається певна емоційна дистанція і навіть холодність, яка може доходити до глибокого розладу між батьками, хоча це і не призводить до ворожості по відношенню до дітей або зневаги ними. Дослідження вітчизняними психологами обдарованих дошкільнят та їх сімей не підтверджують і спростовують висловлену У. Бинтом гіпотезу; мабуть, це пов'язано, з тим, що у дошкільному віці ще важко розділити дітей на «інтелектуалів» і «творчих», оскільки інтереси ще визначаються [31]. Аналізуючи наукові доробки, отримано цікаві результати про вплив стилю батьківського ставлення на інтелектуальний розвиток дітей. Причому вплив певного стилю виховання на дитини може бути специфічним у кожному окремому випадку, залежно від того, хто з батьків дотримується цього стилю, стосовно яких дітей він використовується. Показано, що у матерів з високими балами з «затвердіння» дитини перші доньки менш інтелектуально розвинені та менш креативні, ніж у матерів із низькими балами з «заперечення» дитини. У батьків, як і в матерів, кореляції виділяються за величиною лише в одному випадку – у парах із першими синами за показниками інтелекту та креативності. Перші доньки виявилися менш результативними в тестах на інтелект і у матерів із сильно вираженим прагненням відповідати соціально бажаному образу батьківської поведінки (нон-кооперація). У батьків цей тип ставлення до дітей негативно корелює з показником імпульсивності синів – первістків, позитивно – з показником креативності других синів [41]. Н. Орехова зазначає, що є взаємозв'язок між стилями дитячо-батьківських відносин і конкретними, і мета-інтелектуальними операціями, що характеризують операційну сторону розумових здібностей [37]. Таким чином, численні дослідження підтверджують, що є взаємозв'язок між характером дитячо-батьківських відносин і рівнем розвитку пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку: зокрема, на інтелектуальний розвиток несприятливо впливає емоційна

відчуженість, установки на строгість, емоційне відкидання та неприйняття дитини до нього, що не відповідають його віковим особливостям. І, навпаки, емоційна близькість та помірний контроль позитивно позначаються на розвиток дошкільника.

Висновки до розділу

Вивчення дитячо-батьківських стосунків в психологічних дослідженнях базується на різноманітних теоретичних підходах та концепціях, таких як теорія прикріпленості, теорія розвитку особистості, теорія соціального навчання та інші. Ці дослідження демонструють значення взаємодії між батьками та дітьми для психічного розвитку останніх. Пізнавальна сфера у дітей дошкільного віку є активною та динамічною. У цьому віці діти починають активно сприймати світ навколо себе, формувати когнітивні навички та розвивати власні інтереси та уподобання. Батьківська підтримка та стимулювання цього процесу відіграють важливу роль у формуванні пізнавальних здібностей. Типи дитячо-батьківських відносин можуть впливати на розвиток дітей дошкільного віку різними способами. Наприклад, стимулююче та підтримуюче середовище сприяє активному відкриттю нового для дитини, тоді як негативне та конфліктне середовище може пригнічувати прагнення до пізнання та розвитку. Тому важливо розуміти вплив різних аспектів батьківської поведінки на пізнавальні процеси дітей та створювати сприятливі умови для їх розвитку.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1 Вибір методів та інструментів дослідження

В ході нашого дослідження використовувались такі методики: кінетичний малюнок сім'ї (Р. Бернс і С. Коуфман). Анкета для батьків. Діагностичний метод "Батьківське ставлення" (розроблено А.Я. Варгою та В.В. Століном). Експрес методики на визначення рівня пізнавального розвитку дітей дошкільного віку (1. Методика «Виключення предметів». 2. Методика "Назви одним словом". 3. Методика "Заучування 10 слів" (А. Лурія). 4. Методика «Образна пам'ять». 5. Методика «Які предмети заховані малюнки?». 6. Методика "Постав значки").

"Кінетичний малюнок сім'ї" (Kinetic Family Drawing) був розроблений американськими психологами Робертом К. Бернсом (Robert C. Burns) та Скоттом Т. Кауфманом (Scott T. Kaufman). Ця методика використовується для оцінки сімейних відносин через малюнок, який робить дитина. Методика використовує малюнок як засіб візуального виявлення та аналізу динаміки взаємин в сім'ї.

Процес проведення методики включає в себе створення кінетичного малюнка сім'ї, що охоплює різні члени родини та їхні взаємодії. Учасники розміщують символічні або конкретні зображення членів сім'ї на аркуші паперу та використовують стрілки, лінії та інші елементи для відображення напрямків та характеру комунікації між ними.

Аналіз отриманого малюнка дозволяє визначити різні аспекти сімейних відносин, такі як рівень близькості, комунікації, конфліктів, а також роль та взаємовідношення між різними членами сім'ї. Методика може виявити

динаміку сімейних стосунків та допомагати в розумінні взаємодії між членами родини з психологічного погляду.

Методику "Кінетичний малюнок сім'ї" може проводити кваліфікований фахівець, такий як психолог, психотерапевт, соціальний працівник або спеціаліст із сімейних відносин. Важливо, щоб цей фахівець мав досвід роботи з сім'ями та розумів методологію та цілі цієї конкретної методики.

Проведення методики може відбуватися в рамках індивідуальних консультацій або групових сесій, залежно від мети застосування та особливостей учасників. Важливо, щоб фахівець міг створити довірчу атмосферу, сприяючи вільному вираженню думок і почуттів учасників.

Також можливо, що дану методику використовують в педагогічних або дослідницьких цілях в освітніх установах чи інших організаціях під керівництвом фахівців, які мають відповідні навички та компетенції.

Проведення "Кінетичного малюнка сім'ї" вимагає деяких умов та дотримання етичних стандартів для забезпечення точності та об'єктивності результатів. Ось деякі загальні умови, які можуть визначатися при проведенні цієї методики:

Конфіденційність: Забезпечте конфіденційність результатів. Інформація, отримана за допомогою цього тесту, повинна залишатися конфіденційною і не повинна розголошуватися без дозволу учасників.

Зрозуміння та Дозвіл: Переконайтеся, що учасники (діти та їхні батьки чи опікуни) повністю розуміють, що їх малюнок буде використовуватися для аналізу сімейних відносин. Отримайте їхню згоду та дозвіл на участь у дослідженні.

Забезпечення Комфорту: Створіть зручні умови для малюнку. Дитина повинна відчувати комфорт і вільність в процесі творчості. Забезпечте необхідні матеріали для малювання.

Чіткі Інструкції: Надайте чіткі та зрозумілі інструкції учасникам щодо того, яким чином проводити малюнок. Опишіть завдання і надайте чіткі директиви.

Неперешкодження: Уникайте втручання та допомоги під час малюнка. Дайте учасникам можливість висловити свої думки та відчуття через малюнок без непотрібного впливу.

Етичні Стандарти: Дотримуйтеся етичних норм та стандартів в психологічних дослідженнях, зокрема, у тих, які стосуються дітей.

Ці умови допомагають забезпечити ефективне та етичне проведення методики "Кінетичного малюнка сім'ї".

Опрацювання результатів методики "Кінетичний малюнок сім'ї" вимагає уважного аналізу та врахування різноманітних факторів. Ось деякі аспекти, які можна враховувати при опрацюванні результатів:

Символіка та Елементи Малюнку: Аналізуйте символіку та конкретні елементи, що з'являються на малюнку. Розглядайте різні деталі, такі як колір, форма, розмір, положення об'єктів. Спробуйте розібрати, як ці елементи можуть відображати взаємовідносини в сім'ї.

Емоційна Експресія: Звертайте увагу на емоційну експресію в малюнку. Розглядайте вирази обличчя, поставу та будь-які інші знаки емоційної взаємодії. Це може вказувати на рівень комфорту чи напруженості взаємин.

Просторова Організація: Вивчайте, як об'єкти розміщені на малюнку у відношенні один до одного. Просторова організація може вказати на рівень близькості, відділення чи відокремлення між членами сім'ї.

Вікові та Розвиваючі Особливості: Беріть до уваги вікові та розвиваючі особливості дитини. Їхні можливості та здатності до вираження емоцій чи стосунків можуть відрізнятися від дорослих.

Контекст і Ситуація: Враховуйте контекст та ситуацію, в якій був здійснений малюнок. Специфічні обставини можуть впливати на вираження відносин.

Залучення Батьківського Огляду: У додаток до аналізу самого малюнка, залучайте батьківський огляд. Питання до батьків може надати додатковий контекст та роз'яснення щодо того, як вони сприймають відносини в сім'ї.

Важливо враховувати індивідуальні особливості кожного малюнка та брати до уваги ширший контекст для отримання більш повного розуміння сімейних відносин.

Анкета для батьків. Мета анкети: оцінити батьківське ставлення та взаємодію батьків із дітьми в контексті їхнього пізнавального розвитку, а також визначити вплив цих взаємин на формування пізнавальних процесів дошкільників.

Завдання анкети: збір загальної інформації; оцінка сприйняття ролі батьківства; дослідити ставлення батьків до своєї ролі у вихованні дитини; визначити основні принципи та цінності у вихованні; сприйняття дитячої особистості; оцінити, наскільки батьки враховують індивідуальні особливості дитини; визначити підходи батьків до спілкування та підтримки інтересів дитини; вивчити частоту та характер сімейних заходів та спільних заходів, спрямованих на розвиток дитини; оцінити методи вирішення конфліктів та взаєморозуміння в сім'ї; загальна оцінка впливу взаємин на пізнавальний розвиток; оцінити вплив взаємин батьків із дітьми на їхній пізнавальний розвиток.

Анкета спрямована на отримання інформації, яка дозволить зрозуміти динаміку та особливості дитячо-батьківських стосунків у контексті пізнавального розвитку дошкільників.

План спостереження за дітьми у контексті нашого дослідження "

Мета спостереження: Вивчення впливу дитячо-батьківських стосунків на пізнавальний розвиток дошкільників.

Завдання:

- Спостереження за взаємодією дітей та батьків:
- Реєстрація типів взаємодій (тактильність, вербальна комунікація, емоційне вираження).
- Оцінка рівня взаєморозуміння та взаємодії.
- Спостереження за виразами обличчя та емоційним станом дітей:
- Виявлення емоційних реакцій на батьківську присутність.
- Аналіз виразів обличчя при взаємодії з батьками.
- Оцінка рівня зацікавленості у пізнавальних діяльностях:
- Спостереження за участю дітей у навчальних іграх та завданнях.
- Фіксація реакції на нову інформацію та вивчення нових навичок.
- Вивчення рівня самостійності та ініціативності:
- Спостереження за тим, як діти самостійно розв'язують завдання та висловлюють свої ідеї.
- Визначення рівня ініціативи в пізнавальних ситуаціях.

Тест-опитувальник батьківського ставлення є інструментом для діагностики психологічних аспектів відносин батьків до дітей. Батьківське ставлення розглядається як комплекс почуттів, що виникають у батьків відносно їхніх дітей, включаючи особливості виховання та розуміння характеру та особистості дитини, а також її вчинків.

Структура тесту базується на математичному значенні ключових факторів. Під час факторизації даних було виявлено чотири основні фактори: "прийняття-відштовхування", "кооперація", "симбіоз", "авторитарна гіперсоціалізація" та "маленький невдаха".

Експрес-методики для визначення розвитку пізнавальних процесів дошкільників часто використовують короткі та цільові тести, спеціально адаптовані для визначення рівня когнітивних навичок та інтелектуального

розвитку в цьому віці. Ці методики слід використовувати з урахуванням вікових особливостей та індивідуальних особливостей кожної дитини. Завдання таких тестів зазвичай адаптовані до рівня розвитку дошкільників та спрямовані на оцінку їхніх когнітивних здібностей.

Вибір цих методик для обстеження пізнавальних процесів дітей старшого дошкільного віку обумовлений наступними факторами: вони підходять для роботи з дітьми у віці від 6 до 7 років; багато з них входять до складу комплексу для діагностики інтелектуальної готовності дітей до школи і, відповідно, успішно пройшли апробацію

2.2 Аналіз результатів дослідження

Під час експерименту було проведено дослідження, в якому були оглянуті 40 дітей старшого дошкільного віку та їхні сім'ї. Аналіз малюнків за методикою "Кінетичний малюнок сім'ї" Р.Бернса та С.Коуфама дозволив нам вивчити міжособистісні взаємини у сім'ї, спостережені через очі дитини, та виявити аспекти сімейних відносин, які спричиняють тривогу у дитини. Аналіз отриманих результатів малюнків проводився за такими критеріями: 1. Переживання дітьми стосунків з дорослими. 2. Емоційний стан та відстань. 3. Відчуття дискомфорту. 4. Прояв ворожнечі до дорослих. На основі цих показників були визначені рівні впливу сімейних відносин на дитину.

Малюнки, на яких дитина відчуває себе комфортно в родині, де присутні всі члени, а сама дитина зображена у центрі, оточена батьками, які мають посмішки на обличчях та позитивні рухи, з ретельно прорисованими деталями, відображають високий рівень дитячо-батьківських відносин. Цей тип малюнків спостерігався у 22,5% дітей. На середньому рівні дитячо-батьківських відносин малюнки відрізнялися відсутністю деяких членів родини, присутністю занепокоєння та віддаленістю дитини від батьків, а

також залишенням частин тіла незафарбованими, що спостерігалось у 37,5% дітей.

Малюнки, які відображають низький рівень дитячо-батьківських відносин, характеризуються такими рисами, як присутність одного з батьків з загрозливим предметом (наприклад, ремінь), спостерігається налякане вираження на обличчі дитини, а також відчуття емоційної напруги, викликане використанням темних фарб у малюнку. Прояв ворожості до батьків відображається у промальовуванні різних деталей, таких як розведені руки, розведені пальці, рот, що стискаються тощо. Цей тип малюнків спостерігався у 40 % сімей.

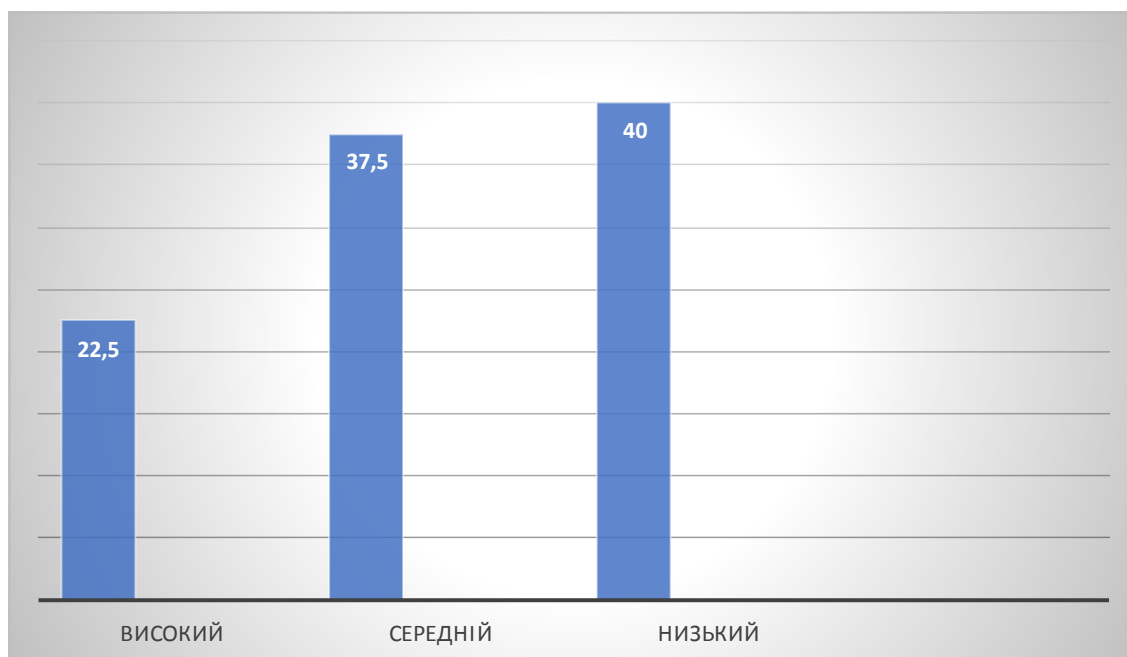

Рисунок 2.1 – Рівні дитячо-батьківських взаємостосунків

Згідно з результатами даного тесту, можна зробити висновок, що не у всіх сім'ях встановлюється сприятлива атмосфера між батьками та дітьми. Головним чином, ці відносини мають тенденцію до змін. Результати опитувальника, що націлені на дослідження взаємодії батьків із дітьми, встановили три рівні такої взаємодії: високий, середній та низький.

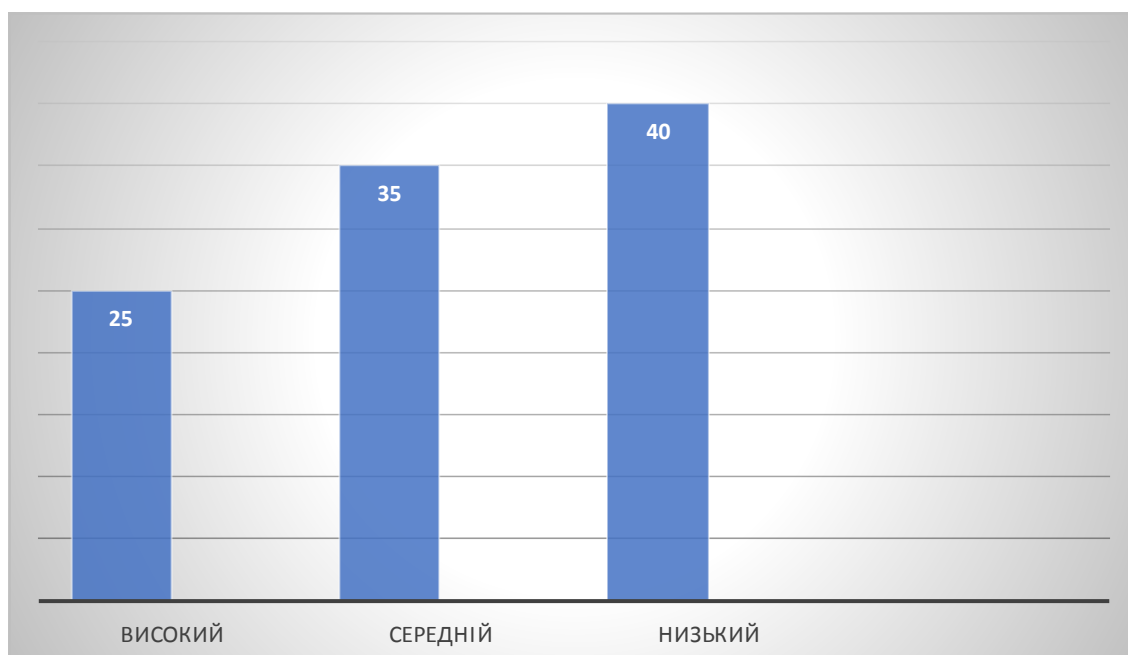

Рисунок 2.2 – Рівні взаємодії батьків і дітей

Високий рівень вказує на те, що батьки добре орієнтуються у інтересах своєї дитини, активно дбають про її зростання та виховання, і ця категорія становить 25 %. Середній рівень свідчить про те, що уваги до дитини недостатньо, що може породити проблеми у її вихованні, і таких батьків становить 35 %. Низький рівень уваги до дитини охоплює 40 %. Отже, можна зробити висновок, що більшість батьків не надають достатньо уваги своїм дітям, що може негативно вплинути на їхній розвиток.

Одним із завдань дослідження було наступне: охарактеризувати переважаючі типи дитячо-батьківських відносин у респондентів. Для досягнення цієї мети було проведено обстеження за методикою діагностики батьківських відносин, розробленою А. Варгою та В. Століном. Враховувалося, що високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як: відкидання (відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини); соціальна бажаність або кооперація; симбіоз (відображає ступінь міжособистісної відстані в спілкуванні з дитиною); гіперсоціалізація (відображає форму та напрям контролю за поведінкою дитини); інфантилізація або «малий невдаха» (відображає особливості сприйняття та розуміння дитини батьком).

Після обробки даних на рисунку 2.3 було показано розподіл учасників дослідження в залежності від вираженості у них типу батьківського ставлення.

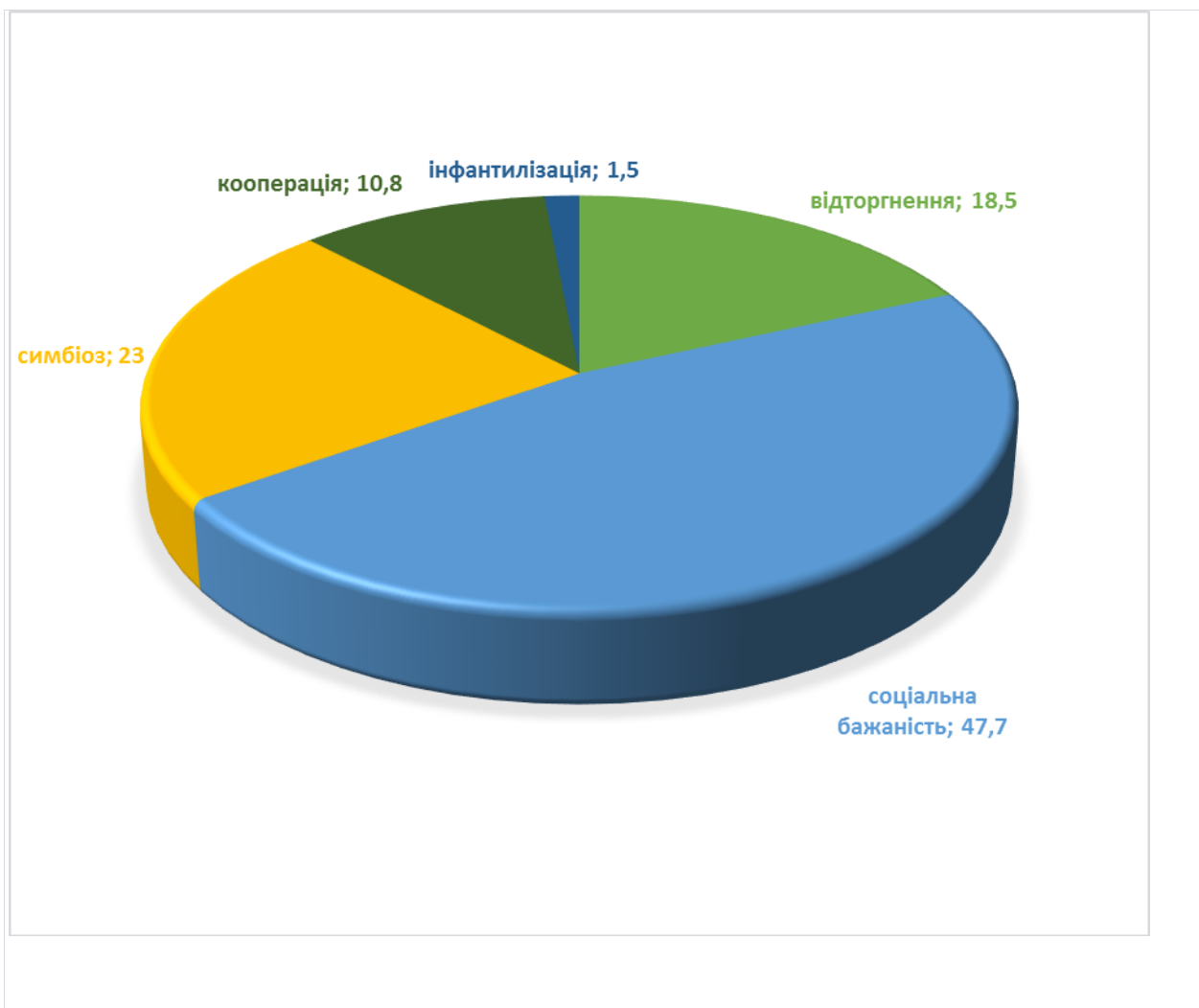

Рисунок 2.3 – Результати за методикою «Діагностика батьківських відносин»

На основі аналізу даних, представлених на рисунку 2.3, можна зробити кілька висновків. Серед учасників дослідження відсутні такі батьки, які переважно використовують інфантилізацію у спілкуванні з дитиною, тобто високих значень за цією шкалою не було отримано. Це свідчить про те, що більшість респондентів адекватно оцінюють здібності дитини відповідно до її віку, не вважають вихованця маленьким, непристосованим та неуспішним. Вони серйозно ставляться до інтересів, захоплень, думок і почуттів

дошкільника. Тип відношення "гіперсоціалізація" переважає у 10,8 % респондентів. У цих сім'ях присутній авторитарний стиль спілкування з дошкільником. Батько вимагає від нього беззастережного слухняності і дисципліни. Часто може застосовувати покарання за найменші провинності, невдачі, не відповідність його очікуванням. Він уважно стежить за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями. Намагається контролювати життя дошкільника, вважаючи, що він не повинен мати секретів від нього.

Тип відносин "відкидання" переважає у 18,5 % респондентів. Батьки у таких сім'ях не звертають уваги на індивідуальність дитини, не прагнуть проводити з нею багато часу, її інтереси та плани мало цікавлять дорослих. Вони часто сприймають відхилення в поведінці дошкільника, недооцінюють розвиток його пізнавальних здібностей, вважають, що йому буде важко досягти успіху в житті, оскільки він не пристосований до нього. Вони відчують складнощі в питаннях виховання та підтримки дисципліни в сім'ї, полагаючи, що у дошкільника важкий характер. Вони не залучають дитину до вирішення сімейних питань. Дошкільник часто подразнює своїх батьків і іноді є неприємним для них. Часом такий стиль пов'язаний з тим, що дитина не виправдовує очікування дорослого. І батьки відчують себе безсиліми з ним.

Тип відносин "симбіоз" переважає в 23% сімей. Батько прагне до симбіотичних відносин з дитиною. Він відчуває себе з дитиною одним цілим, прагне задовольнити всі потреби дошкільника, захистити його від труднощів та неприємностей життя. Він постійно відчуває тривогу за дитину, вихованець йому здається малим і беззахисним. Негативним моментом даного типу відносин є те, що часто за своєю волею батько не надає дитині самостійності. При цьому, йому подобається дитина таким, який він є. Батько поважає індивідуальність дитини, співпереживає йому, прагне проводити багато часу разом з ним, схвалює його інтереси та плани.

Тип відносин батьків до дітей "кооперація" або "соціальна бажаність" відзначається у 47,7% сімей. Для них характерно наступне: батько зацікавлений у справах та планах дитини, намагається допомогти дошкільнику у всьому, співчуває йому. Він високо оцінює інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчуває почуття гордості за неї. Він підтримує ініціативу та самостійність вихованця, поділяє його захоплення, намагається бути з ним на рівних, відчуває до дитини симпатію. Батько довіряє дошкільнику, намагається прийняти його точку зору у суперечливих питаннях.

Далі були обчислені середні значення по кожній шкалі методики з метою визначення вираженості типів батьківського ставлення в учасників дослідження щодо хлопчиків та дівчаток. Результати представлені на рисунку 2.2.

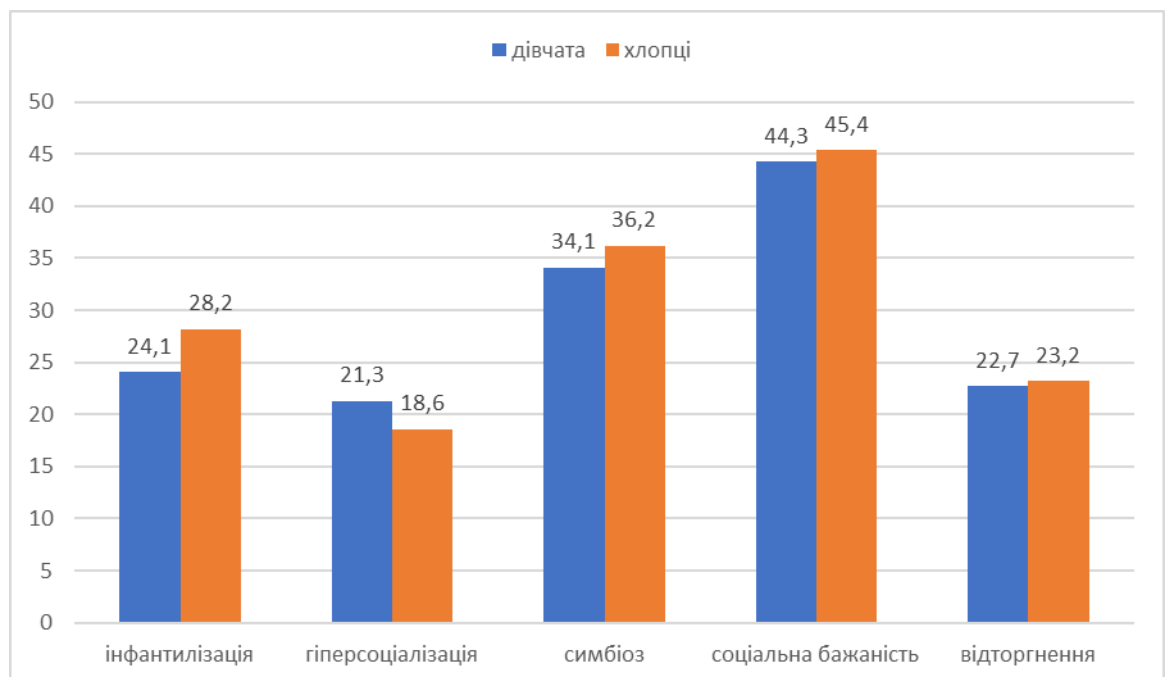

Рисунок 2.4 – Результати вираженості типів батьківського ставлення

На основі аналізу даних, наведених на рис. 2.4, можна зробити наступні висновки. Щодо ставлення до дівчат і хлопчиків батьки найчастіше обирають такий тип відносин, як "соціальна бажаність" ($M=45,4$ - стосовно хлопчиків і $M=44,3$ - стосовно дівчат), що є сприятливим для виховання дитини. Найменше виражена "гіперсоціалізація" у респондентів. Стосовно дівчат

батьки трохи частіше застосовують "гіперсоціалізацію" ($M=21,3$), порівняно зі ставленням до хлопчиків ($M=18,6$). Це може бути пояснено особистісними особливостями респондентів, які брали участь у дослідженні.

Стосовно хлопчиків порівняно з дівчатами батьки трохи частіше застосовують "інфантилізацію" ($M=28,2$), "симбіоз" ($M=36,2$) та "гіперсоціалізацію" ($M=18,6$). При цьому показники перших двох типів нижче середнього, що свідчить про їх невираженість. За шкалою "відкидання - прийняття" середнє значення складає 23,2 щодо хлопчиків і $M=22,7$ - щодо дівчат, що свідчить про те, що у більшості сімей емоційне ставлення до дитини проявляється у формі прийняття, що також позитивно впливає на її розвиток.

Наступним етапом було визначення особливостей розвитку пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку. Для дослідження ступеня розвитку мисленневих процесів були оброблені дані за методикою «Виключення предметів» (використовується для оцінки здатності дітей до узагальнення, абстрагування, класифікації). При обробці даних враховувалися такі фактори: високий рівень розвитку мислення: 8 і більше балів. низький рівень розвитку мислення: 3 і менше балів. Результати проведеної діагностики представлені на рисунку 2.5.

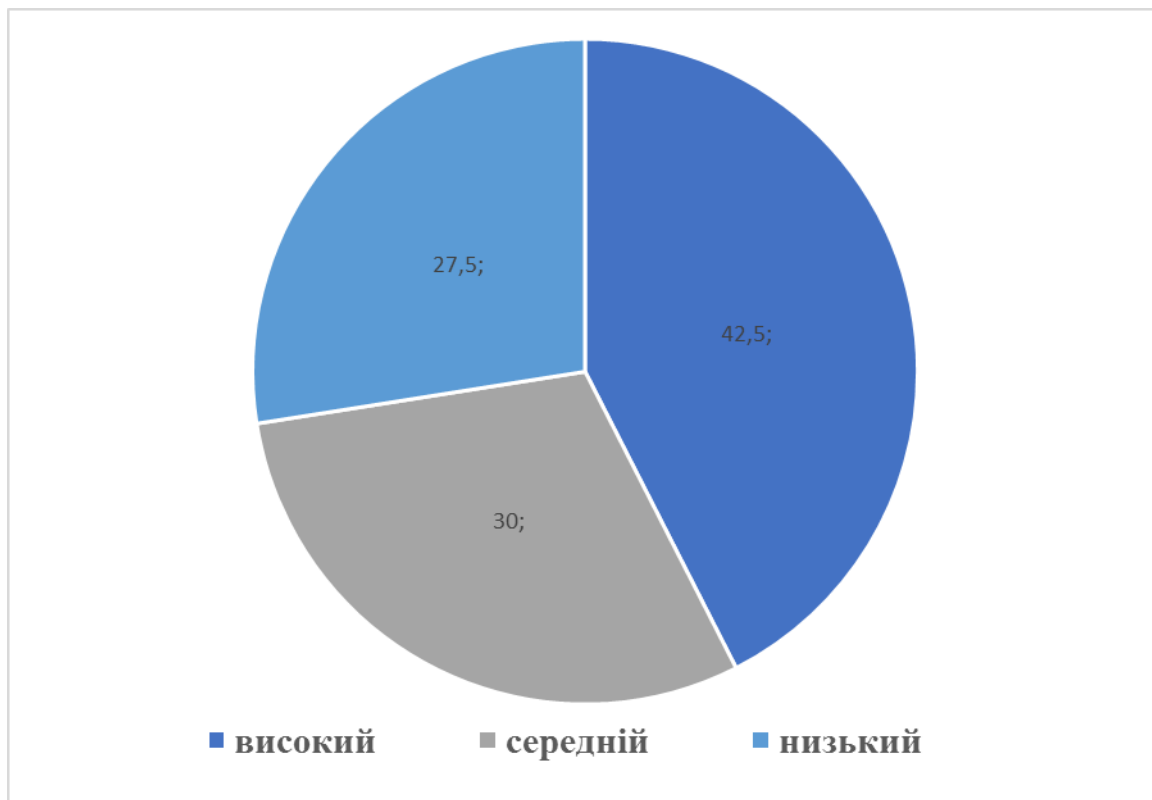

Рисунок 2.5 – Рівень розвитку здатності до узагальнення та абстрагування у дітей дошкільного віку

На рис. 2.5 представлені результати дослідження рівня розвитку здатності до узагальнення та абстрагування у дітей дошкільного віку.

У 27,5 % дітей дошкільного віку спостерігається низький рівень розвитку здатності до узагальнення та абстрагування, а також вміння виділяти суттєві ознаки. Деякі з цих дітей не змогли з першого разу зрозуміти інструкцію. Вони "виключали поняття" не завжди обдуманно, частіше - наугад, не могли обґрунтувати свою відповідь, довго думали над ним. Середній рівень розвитку здатності до узагальнення відзначається у 30 % вихованців. Як правило, ці діти змогли дати вірні відповіді, допустивши 1-2 помилки. При цьому, вони змогли логічно обґрунтувати свою відповідь, хоча іноді не зовсім вірно. Більшість вихованців даної групи завдання зрозуміли з першого разу, але виконували його протягом 2-2,5 хвилин, що також вплинуло на оцінку результатів. Найчастіше помилки допускалися на п'ятій картці ("літак, автобус, пароплав, тачка"). Високий рівень розвитку здатності

до узагальнення відзначається у 42,5 % вихованців. Ці діти дали правильні відповіді на всі пропоновані картинки, зумівши при цьому обґрунтувати свої відповіді і витратити менше 1,5 хвилин на виконання завдання. Як правило, вони відповідали швидко і впевнено, що також свідчить про хороший розвиток мисленнєвих процесів та інтелекту.

З метою визначення рівня сформованості понять та вміння узагальнювати була використана методика "Назви одним словом". Під час оцінки враховувалися наступні критерії: високий рівень: 12–14 балів; середній рівень: 8–11 балів; низький рівень: 7–0 балів. В результаті проведеної діагностики були отримані дані, які відображені на рисунку 2.4.

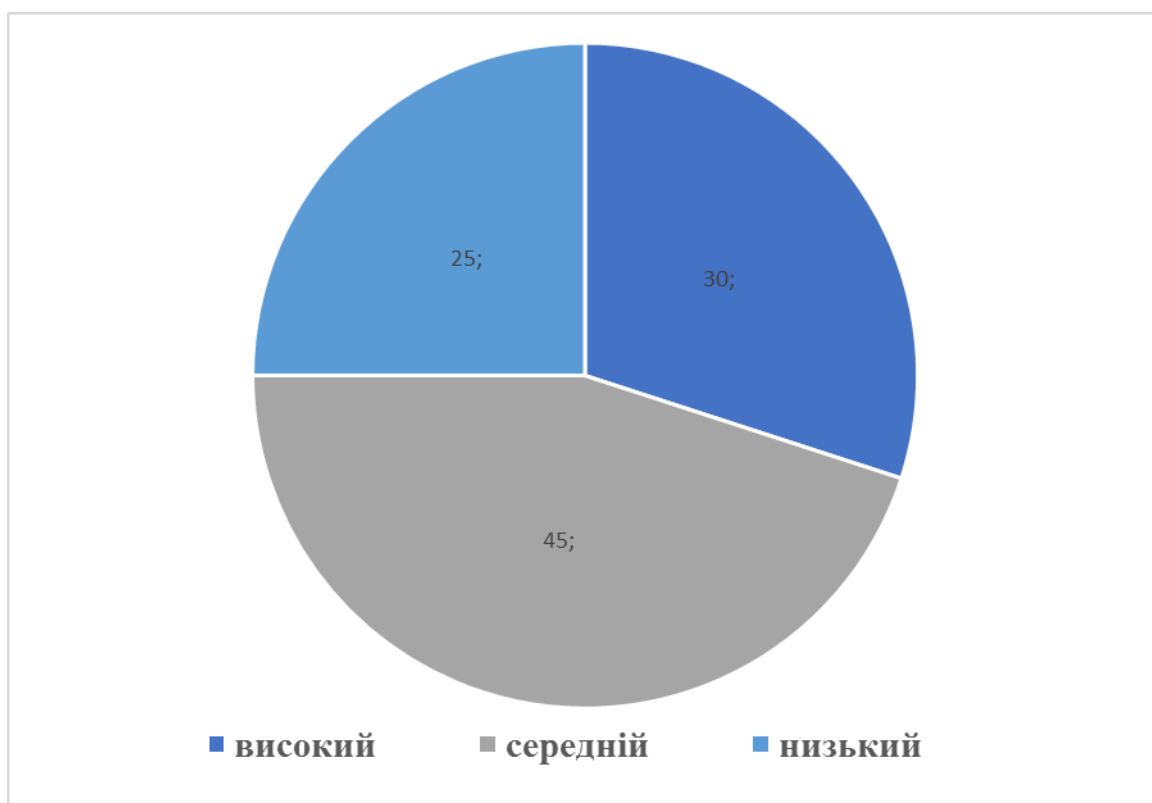

Рисунок 2.6 – Рівень розвитку сформованості понять, уміння узагальнювати в дітей дошкільного віку

На основі аналізу даних, представлених на рисунку 2.6, можна зробити декілька висновків. Більшість дошкільників мають високий рівень сформованості понять та вміння узагальнювати – 45%. Ці вихованці змогли правильно відповісти на 12-14 рядків слів з першої спроби, практично не

допускаючи помилок. Серед дошкільників середній рівень сформованості понять та вміння узагальнювати спостерігається у 30%. Ці вихованці змогли правильно відповісти на 8-11 рядків слів з першої спроби. Найчастіше помилки допускалися у рядках "Танкисти, піхотинці, артилеристи..." та "Столяри, малярі, плотники". Багато цих слів узагальнювали поняттями "люди", "професії" або не могли дати відповідь. Швидкість виконання завдання у цих вихованців трохи нижча порівняно з дітьми, які мають високий рівень розвитку мислення. Низький рівень розвитку мислительних операцій спостерігається у 25% дітей дошкільного віку. Не всі вихованці цієї групи з першого разу змогли зрозуміти інструкцію. Багато з них відволікалися, називали слова наугад, іноді відповідали "не знаю". При цьому слід зазначити, що друге завдання було легше для дітей порівняно з першим. Таким чином, більшість вихованців, що брали участь у дослідженні, мають високий рівень розвитку мислення, що проявляється у хорошій здатності до узагальнення та абстрагування.

Далі було проведено обстеження пам'яті дітей за допомогою двох методик: "Вивчення 10 слів" (слухове сприйняття) та "Образна пам'ять" (візуальне сприйняття). У першій методиці дитині пропонувався послідовний перелік з 7 слів, які він повинен був уважно прослухати і повторити. Здійснювалося 5 підходів, під час яких спостерігалось, як дитина запам'ятовує слова, чи виникає втома.

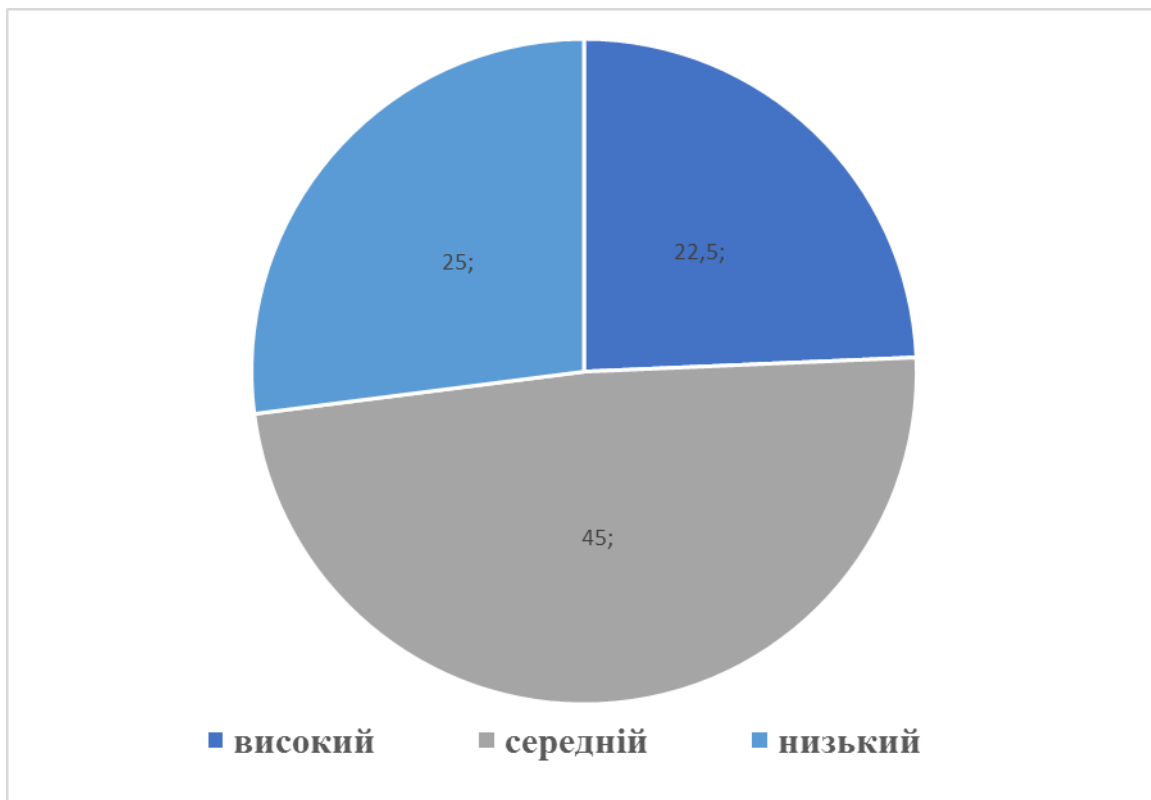

Рисунок 2.7 – Рівень розвитку слухової пам'яті у дітей дошкільного віку

На основі аналізу даних, представлених на рисунку 2.7, можна зробити наступні висновки: більшість дітей мають середній рівень слухової пам'яті - 45%. Під час повторення слів для запам'ятовування, помітної втоми у них не виникало. Повністю відтворити всі слова більшості вдалося з третьої-четвертої спроби. Високий рівень слухової пам'яті притаманний 22,5 % учасникам дослідження. Це свідчить про те, що у них нормальний обсяг пам'яті для їх віку. Швидкість аудітивного запам'ятовування слів у дітей цієї групи висока. Вже з другої-третьої спроби вони могли назвати весь ряд, в тому числі в тій послідовності, в якій їх вимовляли. Лише 25 % зуміли запам'ятати два і менше слова після першого повторення, відповідно, вони потрапили в категорію з низьким рівнем розвитку слухової пам'яті. Для них характерно відсутність уваги, стійкості, неможливість сконцентруватися на запам'ятовуванні. Під час багаторазового повторення відзначалася швидка втомлюваність дитини. Швидкість слухового запам'ятовування слів повільна. Обсяг їх пам'яті не відповідає віковій нормі.

Далі були виявлені особливості зорового запам'ятовування за допомогою методики "Образна пам'ять". Дітям пропонувалося подивитися на таблицю з 12 образами, запам'ятати її, а потім відтворити словами. Слід зауважити, що вважається нормою відтворення п'яти правильних відповідей і більше.

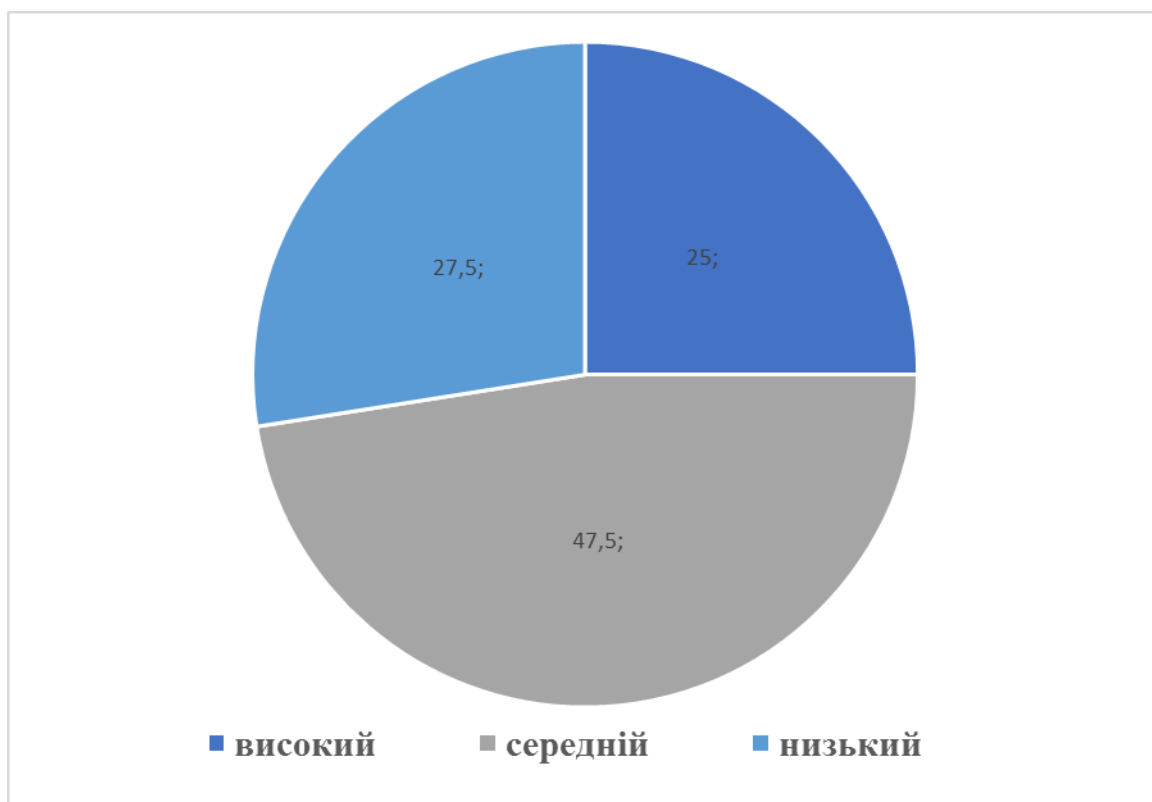

Рисунок 2.8 – Рівень розвитку зорової пам'яті у дітей дошкільного віку

На основі аналізу даних, представлених на рисунку 2.8, можна зробити наступні висновки: високий рівень образної пам'яті відзначений у 25 % досліджуваних. Ці діти відтворили 8 і більше зображень, що перевищує вікову норму. Середній рівень характерний для 47,5 % випробуваних. Вони змогли правильно назвати 5-7 зображень, при цьому, іноді допускали помилки, замінюючи деякі малюнки на інші, з якими вони їх асоціювали. Завдання всі діти зрозуміли з першого разу, при цьому, швидкість його виконання відрізнялась: одні справилися швидко, інші довго думали. Помилки допускали як у відтворенні слів, так і у зображеннях. Низький рівень притаманний 27,5 % вихованців. Вони змогли правильно назвати 4 і

менше зображення. У цих дошкільників була розсіяність уваги, невпевненість у відповідях, сумніви. Вони часто дивилися на педагога у пошуках підказки. Слід зауважити, що більшості вихованців було легше виконати це завдання порівняно з попереднім. У багатьох це пов'язано з тим, що інформація надавалася наглядно. Таким чином, у більшості дітей дошкільного віку відзначається середній рівень розвитку слухової та зорової пам'яті.

Далі було проведено дослідження сприйняття у дітей старшого дошкільного віку за допомогою методики "Які предмети сховані на малюнках?". При визначенні рівнів дотримувалися наступних критеріїв, запропонованих у методиці: якщо дитина отримала 8 і більше балів, то високий рівень, 4-7 балів - середній рівень, 2-3 бали - низький рівень. Результати проведеного емпіричного дослідження представлені на рисунку 2.9.

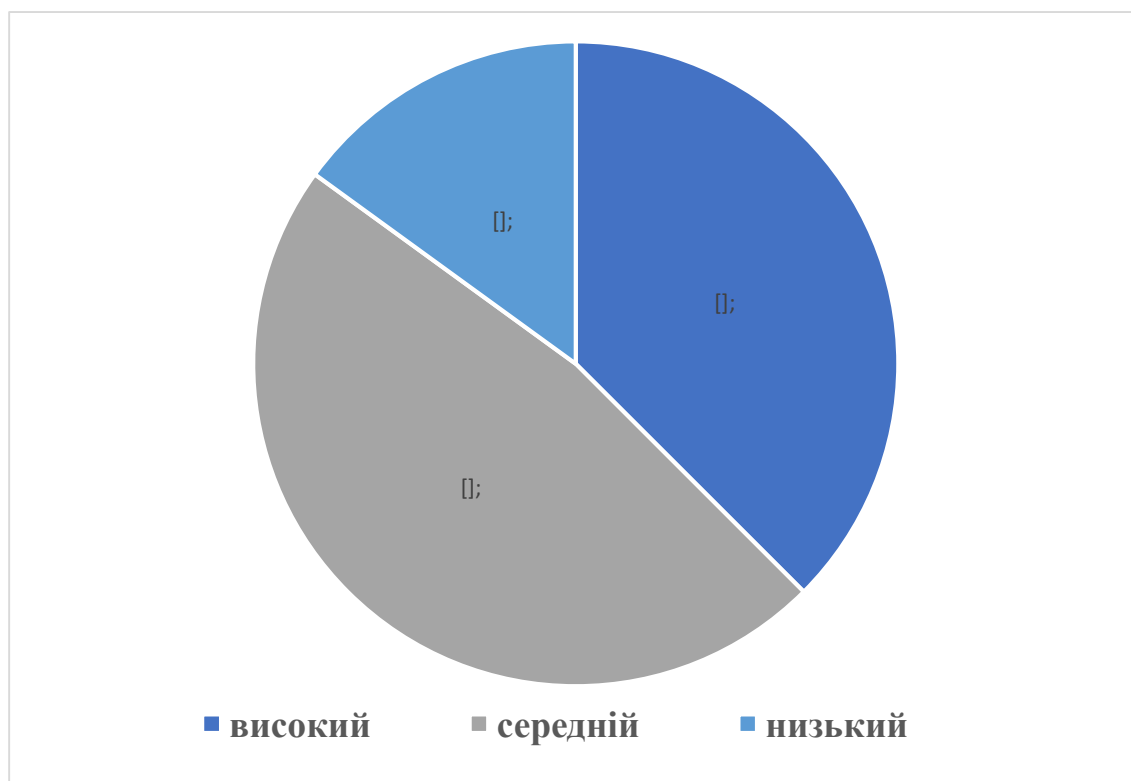

Рисунок 2.9 – Рівень розвитку сприйняття в дітей віком старшого дошкільного віку

На основі аналізу даних, представлених на рисунку 2.9, можна зробити наступні висновки: високий рівень сприйняття відзначений у 37,5 % дітей. Ці дошкільники змогли правильно визначити всі предмети, намальовані на малюнку. З завданням вони справилися швидко, особливих складнощів воно не викликало. Середній рівень притаманний 47,5 % дошкільників. Цим дітям часто потрібна була допомога від педагогів, яка полягала в тому, що пропонувалося подивитися уважніше і знайти ще предмети. При цьому, діти не завжди називали все, що намальовано. Для виконання завдання цим вихованцям знадобилося більше часу, ніж їхнім одноліткам із високим рівнем розвитку сприйняття. Дошкільників з низьким рівнем лише 15 % серед усіх респондентів. Таким чином, у більшості дітей старшого дошкільного віку спостерігається середній рівень розвитку сприйняття.

Далі, для дослідження рівня перемикання та розподілу уваги, було використано методика "Проставь значки". Критерій розподілу за рівнями наступний: якщо дитина набрала 8 або більше балів, то вона потрапляє до категорії з високим рівнем розвитку уваги, якщо 4 або менше, то з низьким. Під час обробки анкет було враховано затрачений час, кількість геометричних фігур, переглянутих та позначених відповідними значками, і кількість помилок, допущених під час виконання завдання. Результати емпіричного дослідження за цією методикою підраховані і представлені на рисунку 2.10.

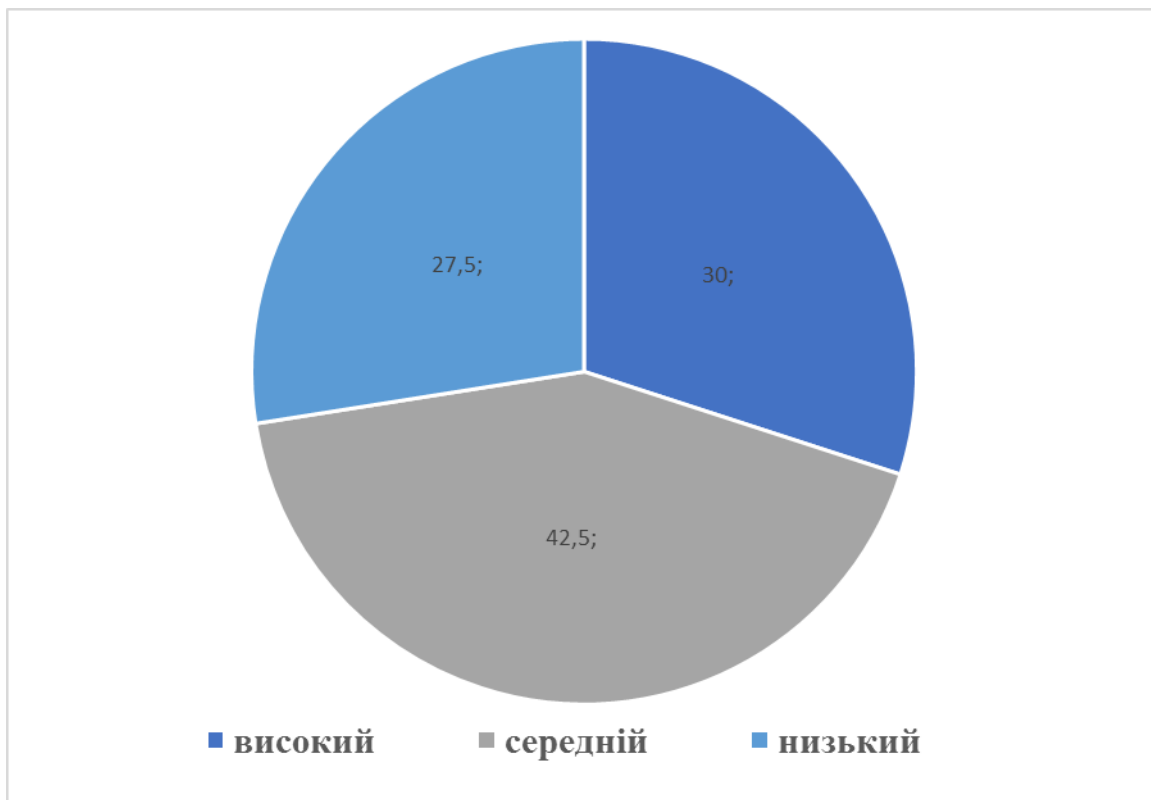

Рисунок 2.10 – Рівень розвитку у перемиканні та розподілі уваги у дітей дошкільного віку

На основі аналізу даних, представлених на рисунку 2.10, можна зробити наступні висновки: низький рівень розвитку уваги відзначений у 27,5% дошкільників. Для цих дітей характерна розгалуженість, велика кількість відволікаючих факторів та розмов під час виконання завдання. їм необхідно неодноразово повторювати інструкцію до нього. Відповідно, діти виконували завдання повільно, часто допускали помилки, що свідчить про низьку здатність до перемикання та розподілу уваги. Середній рівень притаманний 42,5 % дітям. Ці дошкільники не завжди уважні. Вони частіше мають непроизвольне увагу. Для того, щоб сконцентрувати їх на об'єкті, необхідне використання різного роду стимулів. Увага часто перемикається. Діти часто відволікаються. Розмовляють з педагогом. Такі вихованці допускають багато помилок під час виконання завдань. Іноді їм потрібне повторення інструкції до нього. Високий рівень відзначений у 27,5 % дошкільників. Ці діти відрізняються здатністю утримувати в полі свідомості об'єкти одночасно

кількох різних видів діяльності. Вони уважні та відрізняються хорошою здатністю розподілу уваги. Інструкцію зрозуміли з першого разу, завдання виконали швидко та майже без помилок. Таким чином, у більшості дітей дошкільного віку відзначається середній рівень розвитку уваги.

З аналізу даних можна дійти висновку у тому, що найкраще в дітей розвинене мислення і сприйняття, гірше – слухова і зорова пам'ять, а як і увагу. Це може бути обумовлено тим, що увага та пам'ять тісно взаємопов'язані між собою.

Далі були порівняні дані щодо хлопчиків і дівчат з метою визначення відмінностей у розвитку пізнавальних процесів у дітей старшого дошкільного віку. Результати обробки даних представлені у порівнянні на рисунку 2.9.

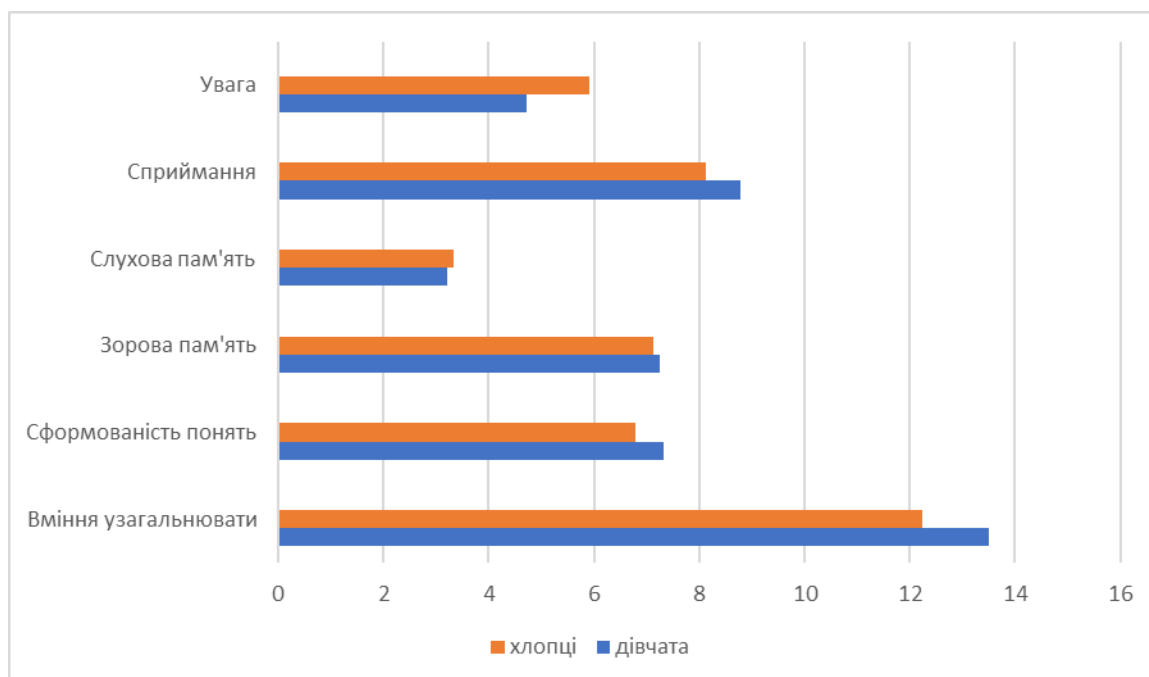

Рисунок 2.11 – Відмінності у розвитку пізнавальних процесів у хлопчиків і дівчат

На основі аналізу даних, поданих на рисунку 2.11, можна зробити висновок про те, що у дівчат незначно вище значення за увагою ($M=6,64$, у той час як у хлопчиків $M=5,82$). Це може бути обумовлено більшою уважністю та дисциплінованістю у порівнянні з дітьми протилежної статі.

Практично на однаковому рівні у вихованців обох статей розвинена слухова (дівчатка $M=3,67$, хлопчики $M=3,69$) і зорова пам'ять (дівчатка $M=6,70$, хлопчики $M=6,78$). За результатами обстеження за допомогою двох методик видно, що у хлопчиків більші значення за розвитком як уміння узагальнювати ($M=12,08$), так і у сформованості понять ($M=7,17$, у той час як у дівчаток $M=11,62$ і $M=6,78$ відповідно).

2.3 Програма корекції дитячо-батьківських відносин та пізнавальних процесів дітей старшого дошкільного віку

На останньому етапі роботи було поставлено завдання: розробити програму роботи з сім'єю щодо оптимізації дитячо-батьківських відносин та розвитку пізнавальних процесів у дітей. У зв'язку з цим було вибудовано програму за двома напрямками: корекція дитячо-батьківських відносин для дорослих і цикл занять для вдосконалення пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку. Програма для оптимізації дитячо-батьківських стосунків "Щаслива родина".

Пояснювальна записка. Сім'я як унікальна спільність людей, як первинна мала соціальна група виконує найважливіші соціальні функції, створює сильний вплив на життя людини від народження до смерті, здійснює її захист, соціалізацію, а головне, формує психологічні, емоційно-вольові, духовно-моральні основи дитини. Особливої гостроти в сім'ї набуває проблема виховання дітей. Не всі батьки знають, як це правильно зробити і діють найчастіше або спираючись на свій особистий досвід, або інтуїтивно. Одним із способів вирішення цієї проблеми є організація роботи з підвищення батьківської компетенції та корекції стилів батьківського ставлення до дітей. Особливої уваги вимагають сім'ї, в яких домінує гіперсоціалізація, відкидання та інфантилізація. Мета заняття: оптимізація

дитячо-батьківських відносин, корекція типів батьківського ставлення до дітей.

Завдання заняття: корекція типу ставлення до дітей у сім'ях, у яких виражені гіперсоціалізація, відкидання та інфантилізація; підвищення педагогічної компетенції у галузі виховання дітей у сім'ї; розширення можливостей розуміння своєї дитини з урахуванням психологічних особливостей; покращення рефлексії своїх взаємин із дитиною; вироблення нових навичок взаємодії з дитиною, що мають складності у пізнавальному розвитку; активізація комунікацій у сім'ї; підвищення компетентності батьків у питаннях розвитку пізнавальних процесів у дітей старшого дошкільного віку.

Тривалість проведення програми: 1,5 місяці.

Форми роботи: групова.

Кількість осіб у групі: 10-15 осіб.

Тривалість проведення заходів: 1-2 академічні години. Регулярність заходів: 2 рази на тиждень.

Вимоги до приміщення та обладнання: аудиторія для проведення тренінгів. План представлений у таблиці 2.1

Таблиця 2.1 – План роботи з оптимізації дитячо-батьківських відносин у сім'ях, які мають дитину старшого дошкільного віку

Форма організації	Мета
Лекція Психологічні та вікові особливості розвитку пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку 45 хв.	Розширити уявлення батьків про вікові особливості розвитку пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку
Круглий стіл Вплив сімейного мікросередовища на виховання дитини 45 хв.	Розширити уявлення батьків щодо впливу типу дитячо-батьківських відносин на дітей.
Семінар (обмін досвідом) Як допомогти дитині з низьким	Ознайомити батьків із прийомами роботи, що сприяють розвитку

рівнем розвитку уваги та пам'яті 45 хв.	пізнавальних процесів у дитини старшого дошкільного віку
Тренінг "Як ми відчуваємо один одного" (частина 1-3). 180 хв.	оптимізація дитячо-батьківських відносин у сім'ях
Круглий стіл Чи потрібно карати дітей за низькі показники у навчальній діяльності? 45 хв.	Розширити уявлення про методи спілкування з дитиною, націлені на підтримку, підвищення її впевненості в собі, розвиток пізнавальних процесів
Спільне заняття дітей та батьків з елементами ігротерапії «Що таке безумовне ухвалення дитини» 45 хв.	усвідомлення позитивної батьківської позиції «безумовного ухвалення дитини»
Спільне заняття дітей та батьків з елементами ігротерапії «Наші емоції: користь та шкода» 45 хв.	визначення емоційних станів при взаємодії із дітьми.
Спільне заняття дітей та батьків з елементами ігротерапії «Як упоратися з сімейними конфліктами» 40 хв.	визначення стилю поведінки у конфлікті з дитиною та способів запобігання цим конфліктам.

Як впливає з вищеописаного плану, до роботи з батьками слід підходити індивідуально та колективно з огляду на проблеми, що існують у взаєминах дорослих з дітьми. Організуючи колективну роботу, важливо використовувати і диференційований підхід – необхідну ланку у системі заходів, вкладених у поліпшення внутрішньосімейних взаємин. Цей підхід виявляється у тому, що для проведення консультацій групують залежно від подібності наявних у вихованні дошкільнят проблем, а як і від типу батьківського ставлення дітей. Підгрупові консультації дають змогу за невеликий проміжок часу дати багато інформації слухачам і при цьому приділити увагу кожному з них. Як правило, у них беруть участь 5-6 сімей. Заняття з елементами ігротерапії були спрямовані на те, щоб зблизити дітей і дорослих, покращити їх взаємини один з одним.

Загальна структура занять така.

Вітання. Воно служить на формування позитивного інтересу та згуртування групи.

Розминка. Цей вид діяльності знімає емоційну напруженість, формує сприятливий психологічний клімат, розвиває почуття внутрішньої стійкості та довірливості.

Основна частина. У цій частині тренінгу вирішуються цілі та завдання заняття. До неї входить комплекс психологічних вправ та прийомів, продуктивна діяльність. Ігротерапія. Рефлексія заняття. Оцінка заняття дорослими з позиції зацікавленості, продуктивності, корисності, виправданості очікувань. Діти діляться своїми емоціями (як почувалися «тут і зараз»).

Прощання. Воно необхідне формування відчуття цілісності і завершеності заняття, емоційного згуртування групи. Таким чином, розроблена програма спрямована на встановлення та розвиток відносин партнерства та співпраці батька з дитиною, вироблення соціально бажаного типу батьківського спілкування з нею та тим самим оптимізації дитячо-батьківських взаємодій.

Програма «Успішний дошкільник» для дітей дошкільного віку щодо розвитку пізнавальних здібностей. Мета: удосконалення пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку.

Завдання:

- розвиток образного та словесно-логічного мислення: здатність знаходити подібність та відмінності різних предметів при порівнянні, вміння об'єднувати предмети в групи за загальним суттєвим ознаками, вміння встановлювати логічні зв'язки між предметами та явищами;
- вдосконалення довільної уваги: здатність утримувати увагу на роботі протягом 15-20 хвилин;
- розвиток зорової та слухової пам'яті;

- формування вміння зрозуміти інструкцію та чітко слідувати їй при виконанні завдання;
- розвиток самоконтролю та самоорганізації.

Критерії відбору дітей: діти, які мають низький та середній рівень розвитку пізнавальних процесів. Форми роботи: групова. Вік дітей: 6-7 років. Кількість дітей у групі: 6-8 осіб. Тривалість проведення заняття: 30 хвилин. Регулярність занять: 2 рази на тиждень. Кількість занять у проекті: 10. Вимоги до приміщення та обладнання: приміщення які поділені на зони: ігрову та навчальну (зі столами). Структура заняття

1. Вступна частина: настрій, розігрів.

2. Основна частина: ігри та вправи на розвиток пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, уваги, сприйняття) та рішення поставлених у програмі завдань.

3. Заключна частина: вправи релаксацію.

План роботи представлений у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 - План занять з розвитку пізнавальних процесів у дітей старшого дошкільного віку

Ціль заняття	Зміст заняття
Заняття 1. Розвивати увагу, образну пам'ять, спостережливість, логічне мислення, уяву	1. Будь уважним. 2. Розфарбуй кружечки. 3. Не помились. 4. Третій підходящий. 5. Нестача фігура. 6. Скопіюй точки.
Заняття 2. Розвивать память, внимание, восприятие, мыслительные операции, умение сравнивать, классифицировать	1. Построй дорожку. 2. Не ошибись. 3. недостающая фигура. 4. Какой из 4-х предметов лишний. 5. Скопируй по точкам. 6. Запомни картинки парами
Заняття 3. Розвивати пам'ять, увагу, сприйняття, розумові операції, вміння порівнювати, класифікувати	1. Що змінилося. 2. Швидше намалюй. 3. Скажи навпаки. 4. Запам'ятовування картинок. 5. Головоломка з паличками. 6. Продовжи ряд. 7. Домалюй.
Заняття 4. Розвивати логічне мислення, уяву, уміння	1. Сортування за кольором. 2. Сортування за формою. 3. Знаходження пар. 4. Відтворення

підбирати предмети за певними ознаками	послідовності. 5."Хто не належить".6. Гра "Знайди відмінність". 7. Пошук складових частин. 8. Гра "Що бракує?" 9. Створення паттернів. 10. Гра "Що це може бути?"
Заняття 5 Розвивати спостережливість, увагу та сприйняття, логічне мислення	1. Гра "Знайди різниці. 2. Сортування за характеристиками. 3. Гра "Подружки по звуках". 4. Підглядай і запам'ятовуй. 5. Гра "Що не належить". 6. Знайди відповідь. 7. Запам'ятай і відтвори. 8. Гра "Сховай і шукай". 9. Гра "Побудуй шлях". 10/ Збільшуй і зменшуй.
Заняття 6 Розвивати логічне мислення, уяву, уміння підбирати предмети за певними ознаками, уміння спостерігати та порівнювати, класифікувати	1.Збери намисто. 2. Чайний сервіз. 3. Не пропусти. 4. Угрупування 5. Логічна задача. 6. Склади квадрат. 7.Дорисуй і розфарбуй. 8. Згадай слова із завдання «Угрупування»
Заняття 7 Розвивати логічне мислення, уяву, уміння підбирати предмети за певними ознаками, уміння спостерігати та порівнювати, класифікувати	1. "Закресли". 2. «Гуляємо по зоопарку». 3. «Відтворення оповідання».4. "Ребуси". 5. «Продовжи ряд».6. «Недалеча». 7. «Чого на світі не буває».
Заняття 8 Розвивати пам'яті, увагу, сприйняття, розумові операції, вміння порівнювати, класифікувати	1. «Будь уважним». 2. «Склади групу». 3. «Так – ні». 4. "Хто більше?". 5. "В'єтнамська гра". 6. "Вгадай, що вийде"
Заняття 9 Розвивати увагу, сприйняття, розумові операції, вміння порівнювати, класифікувати	1. «Парні зв'язки». 2. "Фотоапарати". 3. «Запам'ятай фрукти». 4. "Відгадай, що за предмет". 5. "Що на що схоже". 6. «Закінчи пропозицію»
Заняття 10 Розвивати пам'яті, увага, сприйняття, розумові операції, вміння порівнювати, класифікувати	1. "Яке що буває?". 2. "Де захована іграшка". 3. "Я знаю". 4. «Розклади картки за групами». 5. "Опиши сусіда". 6. «Фотоапарати».

Отже, протягом двох місяців із дітьми дошкільного віку необхідно організувати 10 занять, що складаються з 6-8 ігор, тривалістю – 30 хвилин. Як правило вони включають вправи та ігри, спрямовані на розвиток різних пізнавальних процесів.

Наприклад, заняття номер 1 складається з наступних ігор та вправ: 1. «Будь уважним» Мета: розвивати стійкість та розподіл уваги, зорове сприйняття, вміння порівнювати та аналізувати. 2. «Розфарбуй кружки». Мета: розвивати слухову пам'ять, самоконтроль, вміння слухати і виконувати вказівки дорослого, орієнтуватися у просторі. 3. «Не помились». Ціль: розвивати понятійний апарат, здатність швидко реагувати на сигнал. 4. Третій підходящий. Мета: розвивати понятійний апарат, зв'язне мовлення, увага. 5. Нестача фігура. Ціль: розвивати зосередженість, вміння аналізувати, концентрацію уваги. 6. Скопіюй точки. Мета: розвивати дрібну моторику руки, окомір, уміння орієнтуватися на папері.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що протягом заняття приділяється увага розвитку сприйняття, зосередження та концентрації, слухової та зорової пам'яті, мислення, а також дрібної моторики руки. Те, що дітям дається інструкція для виконання завдання, дозволяє навчити їх слухати та розуміти дорослих, виконувати дії відповідно до вказівок. Сприяє розвитку самоконтролю. Проводити заняття доцільно по вівторках та четвергах у невеликих підгрупах по 6-8 осіб. Дітей необхідно поєднувати залежно від рівня розвитку з пізнавальних процесів. Для вихованців з низьким рівнем дають простіші варіанти завдань, неодноразово повторюють інструкцію, звертають увагу на якість виконання, не поспішають. Важливо стежити, щоб усі зрозуміли інструкції; враховувати та індивідуально-типологічні особливості вихованців. Для дошкільнят із середнім рівнем важливо підбирати складніші завдання, наприклад, давати більше елементів для запам'ятовування (пам'ять) або для порівняння (мислення). Для дітей з високим рівнем розвитку пізнавальних процесів занять, що розвиваються, можна не організовувати. Так само з дітьми щодня доцільно проводити дидактичні та розвиваючі ігри та вправи. Наприклад, у понеділок можна організувати ігри на розвиток пам'яті та уваги: «Будь уважним», «Розфарбуй кружки», «Запам'ятай картинки парами», «Малюємо по пам'яті». Щочетверга

(а також в інші дні індивідуально) проводити різні вправи на розвиток мислення.

Наприклад: ігри, створені задля розвитку вміння логічно визначити зайвий предмет: «Що зайве», «Чого бракує». Дані ігри проводять у кількох варіантах. На першому етапі вихованцям пропонуються вони у наочно-друкованому вигляді. Наприклад, дається по 4 картки, одна з яких зайва. Виконуючи завдання, діти навчаються узагальнювати та класифікувати. Так само, подібну гру проводять із предметами, де вихованцями необхідно прибрати зайвий предмет із позиції кольору, форми, величини, кількості. Складнішим є словесний варіант. Тому що потрібна від дітей підвищена концентрація уваги і не всі вихованці добре сприймають на слух пропонований матеріал. Ці ігри зазвичай проводять у невеликих підгрупах (3-5 дітей). Використовується прийом змагання, щоб підвищити інтерес дошкільнят. Дітям, яким не вдається зрозуміти зміст гри, неодноразово пояснюють його на прикладах, використовуючи для цього наочний матеріал.

Лабіринти ігри, які вимагають продовжити ряд чи знайти закономірність. Даний вид ігор зазвичай викликає великий інтерес у дітей, тому що для них це свого роду цікаве завдання. Вихованцям пропонується виконати на індивідуальних листочках завдання. Слід зазначити, що їх підбирають залежно від розвитку логічного мислення. Так, дітям з низьким або середнім рівням пропонують завдання, в яких побудовано закономірність із двох-трьох фігур. Наприклад, стрілка - квадрат - стрілка ..., коло - прямокутник - квадрат - коло ... Вихованцям з більш високим рівнем дають аналогічне завдання, але з більш складними фігурами, де необхідно не тільки продовжити ряд, але і вставити замість точок фігури, що бракують. Поступово дітям потрібно аналізувати не тільки з позиції форми картинки, але з погляду положення одного предмета всередині іншого (зірочка з квадратами всередині, зірочка з колом всередині тощо). Займаючись індивідуально з вихованцями, слід не давати їм підказки, а стимулювати до

того, щоб дошкільник методом «проб і помилок» сам дійшов розуміння закономірності і знайшов критерії, за якими необхідно її вибудувати. Після того, як вихованці зрозуміють, як виконувати завдання, вони починають виявляти до нього більший інтерес.

Словесні логічні загадки. Найбільш продуктивним є застосування даного виду вправ у малих підгрупах (2-3 особи). Сюди відносяться і завдання на кмітливість. Найбільш поширеним прийомом під час роботи із завданнями є використання багаторазового повторення. Щоб підвищити інтерес до завдань, дітям пропонують їх завчити та поставити своїм батьками.

Ще однією нескладною, але цікавою вправою для дітей може бути виконання завдань у лабіринтах. Діти з високим рівнем легко справляються з ним, а дітям з низьким рівнем часто потрібний додатковий показ схеми дій. При цьому в процесі індивідуальних занять важливо стежити за тим, щоб вони самостійно методом проб і помилок навчилися знаходити дорогу. Можливі труднощі вони можуть виникати через нерозвиненості сприйняття простору. Необхідно поступово ускладнювати лабіринти (складніша мережа ходів, збільшення кількості глухих кутів, розгалужень). Спільно з дитиною можна простежувати ходи за допомогою олівця, крейди, позначок, а потім візуально. Важливо заохочувати прояви сталої уваги, зосередженості, бажання досягти поставленої мети.

Головоломки (настільно друковані ігри або надруковані завдання). Одним з найскладніших видів завдань розвитку логічного мислення є використання ігор-головоломок, наприклад "Монгольська гра", "Танграм", "Коломбове яйце". Як правило, вони доступні для дітей з високим і середнім рівнем розвитку логічного мислення. При знайомстві з ними використовують такий прийом, як показ. Спершу працюють діти за схемами, на яких є лінії, завдяки чому дитина розуміє, з яких деталей складається фігура. Як ускладнення пропонувалися силуетні схеми для виконання завдань.

Ігри з кубиками створення об'ємних фігур. Це ще один варіант ігор, у якому вихованцю необхідно створити об'ємну фігуру, як за схемою, так і спираючись на свою уяву.

По п'ятницях з вихованцями доцільно організовувати кінезеологічні вправи: «Кільце», «Вухо-ніс», «Кулак-ребро-долоня», «Лезгінка», «Змійка», «Дзеркальне малювання», що сприяє стимулюванню розвитку головного мозку через рух. Як правило, їх проводять у груповій формі. Слід зазначити, що у процесі реалізації програми доцільно регулярно проводити розмови із членами семи вихованців, у яких розповідали про успіхи їхніх дітей. Таким чином, протягом двох місяців з вихованцями необхідно організувати роботу, де за допомогою дидактичних ігор та вправ здійснюється розвиток таких пізнавальних процесів як мислення, увага, різні види пам'яті та сприйняття. Такі заняття сприяють удосконаленню зв'язного мовлення та уяві. Використовуються для цього ігри та вправи. При організації слід дотримуватись індивідуально-диференційованого підходу.

Висновок до розділу.

Цей розділ зосереджений на емпіричному дослідженні дитячо-батьківських стосунків як чинника розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку. У цьому розділі використовувалися різноманітні методи та інструменти дослідження, які дозволили отримати об'єктивні дані про взаємозв'язок між дитячими відносинами та пізнавальними процесами. Аналіз результатів дослідження підтвердив важливість впливу батьківських стосунків на когнітивний розвиток дітей дошкільного віку, підкресливши необхідність удосконалення педагогічних підходів у сфері виховання. Програма корекції дитячо-батьківських відносин та пізнавальних процесів дітей старшого дошкільного віку, розроблена на основі отриманих результатів дослідження, містить практичні рекомендації для батьків та

педагогів щодо підвищення якості взаємодії з дітьми та стимулювання їхнього пізнавального потенціалу.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного емпіричного дослідження були зроблені наступні висновки.

Взаємодія з батьками впливає на формування пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку, оскільки батьківський вплив визначає основні паттерни сприйняття світу. Розвиток когнітивних функцій у дітей пов'язаний з якістю та інтенсивністю дитячо-батьківських відносин. Стимулююче середовище в сім'ї сприяє розвитку критичного мислення, уваги та здатності до аналізу у дітей. Емоційна підтримка батьків сприяє впевненості та самопочуттю дитини, що впливає на її здатність до вивчення нового. Комунікація в сім'ї впливає на мовленнєвий та соціальний розвиток дитини, що забезпечує позитивний вектор пізнавальних процесів. Стабільність та впевненість в дитячих відносинах з батьками створює психологічний комфорт, що сприяє кращому засвоєнню знань та навичок. Негативний вплив батьківських конфліктів може спричинити стрес та неспокій у дітей, що негативно впливає на їхній розвиток.

Таким чином, дитячо-батьківські стосунки мають важливе значення у формуванні пізнавальних процесів дітей дошкільного віку, і важливо створювати сприятливе та підтримуюче середовище для їхнього розвитку.

2. Для більшості батьків дітей старшого дошкільного віку характерні такі стилі стосунків з дітьми як "соціальна бажаність" - 48% та "симбіоз" - 23%. У 12% виявлений стиль "гіперсоціалізації", а у 17% - відкидання. Серед респондентів немає тих, в сім'ях яких до дитини застосовується тип "інфантилізація". Загалом, можна зробити висновок, що в більшості сімей спостерігається сприятливий тип стосунків батьків з дитиною.

Більшість вихованців, які брали участь у дослідженні, мають високий рівень розвитку мислення, який проявляється у сформованості понять (55%),

добрій здатності до узагальнення та абстрагування (48%). На середньому рівні розвинута здатність до перемикання та розподілу уваги (47%), слухова (55%) та зорова пам'ять (43%). Високий рівень характерний для сформованості сприйняття (65%).

Дослідження виявило різницю у рівні розвитку пізнавальних процесів у дітей старшого дошкільного віку з різним типом батьківських стосунків: у сім'ях, де переважає тип стосунків з дитиною "співпраця", частіше відзначаються вищі показники у розвитку мислення, сприйняття, уваги, слухової та зорової пам'яті. У сім'ях з типом стосунків "відкидання" спостерігаються нижчі показники у сформованості пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, здатності аналізувати та узагальнювати). Тип стосунків "симбіоз" також негативно впливає на розвиток пам'яті, уваги, мислення та сприйняття. Отже, підтвердилася припущення про те, що існують різниці у рівні розвитку пізнавальних процесів у дітей старшого дошкільного віку з різним типом батьківських стосунків: вищий рівень розвитку пізнавальних процесів частіше спостерігається в сім'ях з типом стосунків з дитиною "соціальна бажаність", нижчий - в сім'ях з типом стосунків "відкидання" та "гіперсоціалізація".

3. Розроблена програма з оптимізації батьківських стосунків, яка включала різноманітні форми роботи, такі як лекції, семінари, тренінги, круглі столи, групові та індивідуальні консультації, а також спільні заняття з дітьми з елементами ігротерапії.

